

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:

Зав. кафедри

к.ю.н., доцент Черних Є.М.

«___» _____ 2021 р.

**ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТИМЧАСОВОГО
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої
освіти освітньо-професійної
програми 081 Право
Мальцева Андрія Артуровича
Науковий керівник:
Шелухін Микола Леонідович
д.ю.н., професор
Рецензент: к.ю.н., доцент
доцент кафедри навігації і
управління судном Азовського
морського інституту
Шелухін О. М.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«___» _____ 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН.....	7
1.1. Поняття та класифікація обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина	7
1.2. Історико-правові витоки та еволюція законодавства з обмеження конституційних прав і свободи людини і громадянина	18
1.3. Сучасний стан наукових досліджень із проблематики обмеження конституційних прав і свободи людини і громадянина	31
Висновки до розділу 1.....	43
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН.....	46
2.1 Обмеження прав і свобод громадян під час карантину.....	46
2.2 Обмеження прав і свобод громадян в умовах введення воєнного стану.....	54
2.3 Обмеження прав і свобод громадян згідно з Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».....	58
Висновки до розділу 2.....	68
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН.....	70
3.1. Удосконалення нормативно-правових актів, що регламентують діяльність держави з обмеження прав і свобод громадян в Україні.....	70
3.2. Зарубіжний досвід діяльності з обмеження прав і свобод громадян	80
Висновки до розділу 3.....	91
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСТУП

Актуальність даної теми дослідження зумовлена необхідністю визначення конституційно-правових обмежень прав людини та громадянських прав і свобод у сучасних умовах з метою наповнення цього поняття новим змістом, спираючись, зокрема, на вагомі теоретичні наукові розробки у вивченні прав і свобод людини і громадянина, їх виконання, міжнародно-правові стандарти у відповідній сфері відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні недостатньо вивченою залишається проблема визначення змісту та обсягу прав і свобод людини, їх дотримання органами державної влади та висвітлення ролі громадянського суспільства в системі захисту прав і свобод людини. Ці проблеми набувають особливої актуальності, з одного боку, у контексті надзвичайно динамічного розвитку прав і свобод людини загалом у світі, а з іншого – з урахуванням сучасних політико-правових реалій в Україні.

Значний внесок у розвиток теорії громадянського суспільства на сучасному етапі зробили Дж. Александер, Е. Арато та Дж. Коен, Х. Арендт, П. Бурдьє, М. Вольцер, Дж. Габермас, Е. Геллнер, Дж. Кін, Т. Парсонс, Р. Патнем, Н. Розенблюм, Е. Тофлер, Е. Фромм, Ф. Фукуяма, Е. Шилс та багато інших.

Мета та завдання дослідження. Метою наукової роботи є комплексний науковий аналіз теоретичних і практичних проблем конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні як категорії, конституційно-правовому інституті, об'єкті конституційно-правового регулювання, формулювання наукової на основі висновків та пропозицій щодо вдосконалення чинного вітчизняного законодавства.

На основі поставленої мети в дослідницькій роботі вирішуються такі завдання:

- з'ясувати основні концептуальні підходи до визначення поняття «конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина»;
- охарактеризувати конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина як інститут конституційного права;
- простежити основні тенденції становлення та розвитку інституту конституційно-правового обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- визначати підстави та форми конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина у випадках карантину, воєнного стану та відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;
- проаналізувати зарубіжний досвід конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини і громадянина;
- проаналізувати напрями вдосконалення конституційно-правового регулювання обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що розвиваються у сфері конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Предметом дослідження є конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Методи дослідження. Аналіз предмета дослідження забезпечено завдяки сучасним методам пізнання явищ і процесів правової дійсності, включаючи як загальнонаукові (діалектичний, системний, аналіз і синтез), так і спеціальні (порівняльно-правові, нормативно-правові, структурно-функціональні, статистичні, формально-логічні, історико-правові, прогнозні тощо).

Діалектичний метод дослідження передбачає розгляд взаємозв'язку і єдності, розвитку і взаємодії явищ. Системний метод допомагає розкрити та узагальнити проблеми закріплення конституційно-правових обмежень прав і свобод особи та громадянина в Україні сьогодні. Завдяки структурно-функціональному методу визначено види підстав конституційно-правових

обмежень права і свобод людини та громадянина. Історико-правовий метод проаналізовано історичні аспекти становлення та розвитку конституційно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина.

За допомогою нормативно-правового методу проведено аналіз нормативно-правового регулювання конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина. Порівняльно-правовий метод дав змогу дослідити специфіку правового регулювання конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в зарубіжних країнах, виявити недоліки та переваги, а також тенденції розвитку правового регулювання конституційно-правових обмежень. про права і свободи людини і громадянина в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за результатами дослідження були сформовані наступні наукові положення:

- визначено поняття конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина як конституційно-правового інституту;
- проаналізовано історичні аспекти становлення та розвитку інституту конституційно-правового обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- на основі системного аналізу структурних елементів визначено особливості механізму конституційно-правового регулювання обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- виявлено тенденції конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини в іноземних державах;
- визначено положення про критерії встановлення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в роботі, є актуальними і можуть бути використані:

- у науковому напрямку - у процесі подальших наукових досліджень проблемних питань конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні;

- у правотворчій сфері - удосконалювати діючі нормативно-правові акти щодо встановлення конституційно-правових обмежень, у розробці законопроектів щодо конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні;

- у навчальному процесі – у процесі підготовки підручників та навчально-методичних посібників до курсів «Конституційне право України», «Права людини», «Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні»;

- у правовій роботі - удосконалювати правові знання та правову культуру населення;

- у правозахисній діяльності - як теоретичний матеріал для з'ясування прав і свобод людини і громадянина.

Структура роботи. Робота містить вступ, три розділи, які розділено на вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг становить 106 сторінок, з яких: основний текст – 95 сторінок, а також список використаних джерел на 8 сторінках, який нараховує 77 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

1.1. Поняття та класифікація обмеження конституційних прав і свободи людини і громадянина

Однією з визначальних проблем сучасності, що становить значний науковий і практичний інтерес у всіх галузях права, є проблема обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Сьогодні, як наголошує відомий юрист С.П. Головатий, знадобилося ґрунтовне переосмислення правового регулювання прав людини у вітчизняному фундаментальному акті, насамперед у контексті висновків та рекомендацій Венеціанської комісії Ради Європи (офіційно – Європейська комісія за демократію через право) щодо тексту Конституції України від 28 червня 1996 р., у тому числі щодо можливих обмежень основних прав, які до сьогодні не враховані [1, с. 159].

Необхідність розгляду проблем конституційно-правового обмеження прав і свобод людини і громадянина зумовлена також тим, що, на думку експертів, «одним із головних завдань сучасної науки конституційного права є не лише продовження ґрунтовної наукової і теоретичної роботи з конституційно-правового аналізу та дослідження прав людини і громадянина, а також поширення теоретичних знань, створення умов для їх реалізації, розробка науково обґрунтованих програм їх забезпечення в Україні» [2, с. 3].

Відповідно до Конституції України (ст. 3), права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрямок діяльності держави, їх утвердження та забезпечення є її основним обов'язком [3]. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Основним Законом України (ч. 1 ст. 64) [3]. Із закріпленням

рівності конституційних прав і свобод с. громадянам перед законом, зокрема, забороняються обмеження (а також привілеї) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання за мовними чи іншими ознаками (Стаття 24 Основного Закону України) [3].

Ці та інші положення є вихідними для конституційно-правового статусу особи і громадянина і, як підкреслюється в літературі, «є необхідним елементом у сфері правового регулювання суспільних відносин» [4, с. 27], що дозволяє державі привести в належний стан ситуацію, що склалася внаслідок певних надзвичайних обставин [5, с. 10].

Реалізація конституційно закріплених прав і свобод людини і громадянина, на мою думку, неможлива без встановлення допустимих меж права на свободу людини, вільний розвиток особистості. Відповідно до Конституції України кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо не порушуються права і свободи інших людей (ст. 23 Основного Закону України) [3].

Свобода людини є однією з його найвищих цінностей, в якій людина може формуватися як особистість [6, с. 8], а також є зображенням можливої та дозволеної поведінки людини в суспільстві. Як і права людини, свободи є «соціальним благом суспільства, що визначає ступінь демократії суспільства та держави, у тому числі верховенства права та громадянського суспільства. Лише в умовах свободи людина може повноцінно задовольняти свої потреби та інтереси, розвивати і реалізовувати свої здібності, здійснювати будь-яку не заборонену законом діяльність» [7, с. 22].

Безумовно, важливим є й формальне конституційне закріплення свободи як основного права людини, її гарантування, захист від протиправного втручання будь-кого, тобто її практична реалізація [8, с. 38].

При цьому, як обґрунтовують експерти, першою і обов'язковою ознакою «права на свободу» як одного з природних прав людини є його поєднання із законом, внаслідок чого воно фактично стає правом, а не

звичайним. природна можливість робити все, що хочеш [9, с. 253]. Науковці зазначають, що «Конституція надає людині свободу таким чином, що ця свобода не може бути використана проти інтересів суспільства, держави та інших громадян» [10, с. 7]. Тобто свобода надає можливість людині та громадянину використовувати соціальні блага, цінності, задовольняючи свої інтереси чи будь-які життєво важливі потреби таким чином, щоб не порушувати права інших людей, а дії її носіїв мають бути законно.

На думку відомих юристів як от П.М. Рабіновича, ідей та переконань без будь-яких обмежень, якщо такі обмеження прямо не передбачені Конституцією та законами України [11, с. 121].

Водночас, на думку відомого вченого М.Ф. Орзіх, будь-яке обмеження особи у виборі варіанту поведінки на підставі та в обсязі юридично визнаної свободи є довільним розширенням сфери юридичної дії, порушенням законності (незважаючи на те, що таке розширення може бути виправданим). економічні, моральні чи інші мотиви [12, с.30].

Крім того, наприклад, А.В. Зимовець зазначає, що держава та особа у взаємовідносинах є незалежними та рівноправними суб'єктами (у випадках, визначених Конституцією України), які мають як права, так і обов'язки та можуть вимагати одного від одного зі своїх. реалізація та виконання. Якщо одна зі сторін не дотримується прав іншої сторони або не виконує свої обов'язки щодо іншої сторони, вона може бути притягнута до відповідальності [13, с. 7].

Науковці зазначають, що розумно обмежувати здійснення свободи в будь-якому, навіть демократичному громадянському суспільстві, оскільки їх відсутність означає, що ці демократичні цінності можуть виглядати спотвореними [14, с. 157]. Україна, як зазначалося, дотримується міжнародних стандартів і обмежує свободу виключно на підставах, які є важливими та закріпленими на рівні міжнародних документів, але підстави та обсяг таких обмежень у багатьох випадках є зайвими [15, с. 14].

Так, А.Р. Крусян виділяє три підходи до відносин між людиною та державою: системо-центричний та персонічно-центричний, які сформувалися історично, а також змішаний [16, с. 129]. Такий поділ зумовлений пріоритетом інтересів людини або інтересів держави.

Суть першого полягає в тому, що людина є допоміжним аспектом, його призначенням є досягнення якихось надособистісних цілей, держава в даному випадку займає домінуюче положення по відношенню до людини, а отже встановлення певних обмежень її прав. залежить виключно від волі держави, яка в такому випадку необмежена будь-якими нормами законодавства, а згідно з другим, сама особа, як і її інтереси, переважає над інтересами держави і не може суперечити останнім, а тому встановлення державою обмежень прав людини в даному випадку буде суперечити юридична природа особи.

Суть третього підходу полягає у запереченні гіпертрофованих уявлень про індивідуальні чи колективні принципи в концепції прав людини та її взаємозв'язку з суспільством, державою та іншими формами колективного життя, притаманними минулому, і визнання необхідності органічного поєднання. у значенні прав та обов'язків людини як особистого, так і колективного принципів [17, с. 129]. Тобто, згідно з третім підходом, існує баланс між інтересами особистості та інтересами держави.

Такого ж підходу до визначення відносин між людиною та державою та встановлення меж реалізації людиною своєї свободи дотримуються такі українські вчені, як В.Я. Тацій, який вважає, що метою юридичної науки є встановлення дієвих механізмів та правових засобів поєднання суспільних та особистих інтересів, конфліктів між реалізацією прав людини та дотриманням суспільних інтересів [18, с. 6]. У свою чергу Ю.М. Тодика зазначив, що важливо підтримувати баланс інтересів громадянина та держави. Правове регулювання їхніх відносин має бути спрямоване на оптимальне поєднання суспільних і приватних інтересів, але ні в якому разі не понижується роль держави [19, с. 103].

Об'єктом дослідження є «Конституційно-правові обмеження прав людини та прав і свобод громадянина», що допоможе детально проаналізувати обмеження в конституційній науці, так і всі структурні елементи в науці конституційного права. механізм конституційно-правового регулювання.

Аналізуючи літературу з цього питання, можна зробити висновок, що об'єктом дослідження вчених передусім була категорія «обмеження прав і свобод людини». Водночас у вітчизняній науковій літературі дуже мало досліджень щодо сутності категорії «конституційні та законодавчі обмеження прав людини та прав і свобод громадянина». Тому його комплексний конституційно-правовий аналіз є дуже актуальним для розвитку конституційної науки та створення ефективних засобів найкращої реалізації прав людини та громадянських прав і свобод в Україні.

Разом з тим для розуміння досліджуваної категорії необхідний аналіз категорії «обмеження прав», за допомогою якого та з урахуванням певних доктринальних основ науки конституційного права ми підходимо до визначення поняття «обмеження прав». Тому дослідження конституційно-правових обмежень прав людини та прав і свобод громадянина як категорії конституційного права проводиться через призму категорії «обмеження прав».

Серед ряду праць вітчизняної юридичної науки можна виділити кілька основних напрямків розкриття сутності цієї категорії.

Одна з них, досить поширена, характеризується розумінням обмежень прав людини, у тому числі конституційно-правових, з різними формулюваннями, як-от звуження, зменшення (зменшення) обсягу гарантованих конституційними правами і свободами людини і громадянина.

Відповідно до цієї концепції, якої дотримуються, зокрема, О.В. Скрипнюк, М.Ф. Селівон, А.Є. Стрекалов, О.В. Осінська, І.Ю. Пилипа та інших, обмеженням прав і свобод людини і громадянина є так зване звуження обсягу наданих повноважень. Тобто визнається наявність того чи

іншого права людини, проте, в силу певних обставин, це право не може бути реалізовано.

Зокрема, як «звуження можливості реалізації досліджуваного закону, що створює умови для задоволення інтересів контрагента (у широкому сенсі слова), публічних інтересів контрагента (у широкому сенсі слова).) та суспільні інтереси», – визначає, наприклад, А.В. Козир.

У свою чергу, О.В. Осінська розглядає обмеження прав «як законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини щодо його можливості мати, володіти, користуватися, розпоряджатися суспільними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захищає суверенітет і територіальну цілісність або громадський порядок, забезпечує економічну та інформаційну безпеку охорони здоров'я, суспільну мораль і захист прав і свобод людини, є показником державних стандартів рівня життя людини» [12, с. 6].

Відомий конституціоналіст А.В. Скрипнюк визначає поняття, що досліджується в навчальній літературі, «як режим тимчасового загального чи конкретного індивідуального призупинення або звуження обсягу прав і свобод, визначених і гарантованих Основним Законом, передбачених Конституцією та законами РФ. України в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки та оборони України» [14, с. 345].

А.Є. Стрекалов у спеціальному конституційно-правовому дисертаційному дослідженні пропонує розглядати це поняття як «правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення в процесі правової реалізації тих можливих моделей поведінки (повноважень), які становлять основне право (свободу).) особи, з боку інших осіб» [17, с. 3].

Підсумовуючи вищевикладене, я дійшов висновку, що конституційно-правове обмеження прав і свобод людини і громадянина - є зменшенням (звуженням) обсягу гарантованих прав і свобод людини і громадянина,

встановлених законом. Основний Закон України з метою охорони конституційно-правових цінностей.

Інша концепція розкриття сутності категорії обмеження прав і свобод людини і громадянина пов'язана зі встановленням меж для здійснення особою своїх прав і свобод. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що встановлення меж правомірності державного втручання у сферу прав людини є досить вагомим як для механізму правового захисту особи, так і в межах розвитку норми. закону з фактичним, а не декларативним законодавством [3, с. 75].

Так, зокрема, у спеціальній літературі обмеженнями відповідних прав і свобод людини і громадянина розглядаються: «межі (межі) здійснення (здійснення) особою (громадянином) прав і свобод, виражаються в заборонах, обов'язках, відповідальності, наявність яких визначається (визначається) необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей суспільної моралі, метою яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особи, суспільства та держава» (І.І. Припхан) [2, с. 13]); «Межі здійснення особою своїх прав і свобод, що виражаються у формуванні певних заборон, відповідальності, накладенні додаткових обов'язків, метою яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особи, суспільства та держави». захищати цінності, що охороняються Конституцією» [8, с. 29].

Крім того, відповідно до цієї концепції обмеження визначаються як: 1) «перешкода для протиправної поведінки, закріпленої в правових нормах, що створює умови для задоволення інтересів юридичних осіб у нормальному функціонуванні державних установ» [20, с. 214]; 2) «система правових засобів, що визначаються природними, соціальними та духовними причинами, що визначають носія, обсяг нормативного змісту та порядок реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, допустимих лише в межах відповідності». з формальними та матеріальними критеріями» [15, с. 23]; 3) з метою захисту суспільних інтересів, прав і свобод суб'єктів правовідносин через налагоджені правозастосовні механізми впроваджується

комплекс нормативно-правових методів, що обумовлюють сферу дозволеної поведінки власників [5, с. 9]; 4) система цивільно-правового захисту втілюється в механізм правового регулювання за допомогою правових норм, нормативно-правових актів та дій, що мають на меті ускладнити реалізацію суб'єктивного цивільного права для забезпечення публічних інтересів або прав інших уповноважених осіб [21, с. 10].

Конституційно-правова категорія «конституційно-правові обмеження прав» також була об'єктом дослідження Н.І. Шаклейна, який у дисертаційному дослідженні визначив це як встановлені в Конституції межі, в межах яких суб'єкти можуть користуватися своїми правами і свободами. Водночас до меж реалізації прав і свобод людини і громадянина належать заборони, зупинки та відповідальність.

Інші зарубіжні дослідники, зокрема А.А. Переверзев та А.В. Должиков, визначають обмеження прав і свобод людини і громадянина як «систему конституційно-правових засобів, визначених природними, соціальними та духовними причинами, що визначає носія, обсяг нормативного змісту та порядок реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, але допускається лише за умови дотримання формальних і матеріальних критеріїв».

Я вважаю, що Конституцію та закони, що обмежують права і свободи людей і громадян, необхідно розглядати через призму, насамперед, обмеження правової поведінки особистості.

Поведінка людини – це один із видів людської діяльності, зовнішня система дій, в основі якої лежать внутрішні прагнення людини. У сучасному загальнотеоретичному тлумаченні соціально активна поведінка визначається як «свідома, цілеспрямована поведінка, пов'язана із вільним волевиявленням суб'єкта правовідносин щодо забезпечення стабільного правового порядку, правової законності, захисту та захисту прав і свобод людини», становлення та розвиток активного громадянського суспільства, правової, демократичної європейської держави» [22, с. 4]. У контексті вищевикладеного поняття

«конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина «можна розуміти межі, встановлені конституційно-правовими нормами правового акту особи та громадянина (суб'єкта конституційно-правових відносин) з метою утримання від посягань на встановлені Основним Законом України цінності, охорону законних інтересів. Цей підхід базується насамперед на формальному критерії законності поведінки, обґрунтованому в спеціальній літературі, що передбачає необхідність застосовувати до системи нормативно-правових актів.

Разом з тим, для більш повного розуміння конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина звернемося до визначення істотних ознак досліджуваного поняття.

При інтерпретації окремих категорій дослідники відносили до них: 1) вони спрямовані на охорону суспільних відносин, виконують захисну функцію; 2) являє собою зменшення можливостей, свобод та прав особистості, що досягається шляхом встановлення обов'язків, заборон, покарань тощо, зведення поведінкової різноманітності суб'єкта до певного обмеженого стану; 3) обмеження суб'єктивного права є не самоціллю, а звуженням свободи дій, стримуванням асоціальних інтересів особи, досягненням межі законності (в даному випадку обмеження діє на відповідні інтереси, а не на відповідні інтереси). лише через звуження суб'єктивного права, що є формальним аспектом, але й конкретно, наприклад, через небезпеку покарання); 4) обмеження слід розглядати в контексті інтересів конкретних юридичних суб'єктів і стосуватися лише самих суб'єктивних прав; 5) обмеження – це демократичний спосіб регулювання меж свободи людини в суспільстві, і їхня поведінка дозволена законом; 6) головною метою встановлення обмежень є організація життя, нормальний розвиток і функціонування будь-якого цивілізованого суспільства, держави, впорядкування відносин між усіма суб'єктами права.

Отже, основною функцією правових обмежень слід вважати створення умов для задоволення інтересів зустрічних суб'єктів та публічних інтересів у

процесі реалізації правозастосовної функції права [23, с. 91]. Тим часом у науці конституційного права вже були певні спроби визначити ознаки обмеження прав і свобод людини і громадянина, однак це явище всебічно не досліджено.

Зокрема, А.Є. Стрекалов виділив такі ознаки обмежень прав людини: виключно законні, тимчасові, цільові, недискримінаційні, суспільно корисні, що звужують сферу та зміст потенціалу особистості.

Крім того, дослідники відносять до особливостей цього поняття, зокрема, наявність негативної правової відповіді інформації про протиправну поведінку суб'єкта; загрозу позбавлення певних цінностей; мету правових обмежень - зменшити негативні прояви правового життя, забезпечити звичайне втілення суспільних відносин; наявність заклику утриматися від небажаного для суспільства вчинку. Тобто мова йде про певну мотивацію свідомості конкретної людини щодо необхідності належної поведінки, дотримання встановлених заборон.

Існує також думка, що ознаками обмежень прав і свобод є певні правові та фактичні наслідки у вигляді «незручних» умов для реалізації законних інтересів відповідних суб'єктів; зменшення «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій), запровадження у зв'язку з надзвичайними ситуаціями та наявності встановленої нормами права (законом) межі їх здійснення. Серед іншого, на мою думку, найважливішою ознакою є «наслідки» осіб, які не дотримуються встановлених обмежень – міра юридичної відповідальності [24, с. 43].

При цьому до ознак обмежень також належать: «1) обмеження прав є елементом механізму правового регулювання; 2) зосередьтеся на захисті прав та інших учасників взаємовідносин 3) визначені в закон; 4) діючи через конкретні законодавчі заборони; 5) вплив на звуження можливості реалізації свого суб'єктивного права. Також називають: 1) стримування інтересів; 2) задоволення суспільних інтересів у захисті та захисті; 3) застосування переважно примусових заходів; 4) зменшення обсягу можливостей, свободи,

а отже, і прав людини до певного «обмежувального» стану; 5) орієнтація на захист суспільних відносин, свободи особистості та колективу».

Аналіз зарубіжної літератури, де ці ознаки отримали дещо більше висвітлення порівняно з вітчизняною юридичною наукою, свідчить, наприклад, що до ознак обмежень прав людини можна віднести: 1) зменшення обсягу можливостей, свободи, а отже й прав людини; здійснюється через обов'язки, заборони, покарання, відсторонення тощо, які зводять різноманітність у поведінці суб'єктів до певного «обмежувального» стану; 2) негативна правова мотивація; 3) орієнтація на охорону суспільних відносин, що виконують охоронну функцію; 4) зниження негативної активності» [25, с. 60].

Підсумовуючи, очевидно, що в більшості випадків істотною особливістю обмежень є те, що їх спрямованість полягає в тому, щоб захистити інтереси суспільних відносин, окремих осіб, країни та суспільства в цілому, виконувати функції захисту, захистити правовідносини, права людини, та громадянські свободи, інші конституційно-правові цінності, які включені до закону відповідно до вимог Конституції України, обмеження щодо встановлення відповідальності, заборони, покарання тощо призводять до зменшення можливості, свободи та права особистості, зводячи тим самим поведінкове різноманіття суб'єкта до певного обмеженого стану; мотивація до правильної поведінки.

Крім того, Конституція та закони обмежують права людини та громадянські права і свободи за такими характеристиками: 1) неможливість реалізації конкретними суб'єктами конституційно встановленого правового статусу особи в повному обсязі; 2) обґрунтування мети їх встановлення; 3) під час застосування обмежень не можна порушувати принцип рівності кожного у його гідності та правах перед законом, встановлений статтями 21, 24 Конституції України; 4) внесення змін до Основного Закону України є неприпустимим, якщо зміна передбачає обмеження прав і свобод людей і громадян (на підставі статті 22 Конституції України).

Отже, наведені положення є відправною точкою для суттєвих характеристик визначення категорії «конституційно-правові обмеження», представленого нижче в широкому сенсі.

1.2 Історико-правові витоки та еволюція законодавства з обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина

Важливим елементом дослідження конституції та правових обмежень є суспільно-політичні умови її формування, а також філософсько-правові концепції розуміння прав і свобод людей і громадян, які вплинули на його статус-кво.

Конституційно-правові обмеження є суспільно-історичним явищем, а тому, навіть незважаючи на значний обсяг наукових досліджень прав людини та їх обмежень, у дослідженні цих понять необхідно враховувати наукові досягнення всіх часів. При цьому кожна система права включала певну правову концепцію прав людини як суб'єкта права і, відповідно, уявлення про його права, свободи, обов'язки та існуючі обмеження.

Вважаємо, що обмеження прав людини сотнями років є однією з найактуальніших проблем, що залежить від віку становлення не лише права, а й політики, економіки, філософії, релігії, культури.

Становлення і розвиток прав людини і громадянина є важливою ознакою ступеню демократизації всіх політичних, соціальних, громадських інститутів і взаємовідносин з державою, ступеня зрілості громадянського суспільства, ознакою, що характеризує певну державу як правову або навпаки [26, с. 41].

З метою дослідження становлення та розвитку конституційно-правових обмежень прав людини та громадянських прав і свобод нами частково використано окремі періоди становлення та розвитку конституційно-правових інститутів України з урахуванням консолідації конституції та

законодавчої системи, враховуючи особливості закріплення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз окремих актів показує, що в Україні спроби встановити обмеження прав і свобод людини простежуються ще в актах, прийнятих до XVIII ст. і зазначені в науці як акти доконституційного характеру, зокрема в Переяславських (березневих) статтях 1654 р. Таким чином, цим законом встановлено обмеження права обіймати державні посади для так званих негідних осіб, а також для осіб, які не проживали постійно на території, де вони повинні обіймати державні посади. При цьому не було критеріїв, за якими відбувалося визначення гідних людей у цьому акті, що вказувало на можливість у кожному конкретному випадку, залежно від будь-яких суб'єктивних обставин, обмежити право особи обіймати державні посади. Крім того, Переяславські (березневі) статті встановлювали обмеження права мати будь-які стосунки з турецьким султаном і польським королем.

Водночас, визначаючи періоди становлення та розвитку конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина, вважаємо за необхідне віднести до періоду становлення та розвитку конституційно-правових інститутів, визначених у науці конституційного права. право: 1710-1918 рр. - період становлення системи основних інститутів національних конституцій об'єктивовано в Конституції Пилипа Орлика 1710 р., а із запозиченням у національне конституційне право інститутів державного права, що сформувалися в період періоду імперій, Польщі, Румунії та Німеччини. Обмеження прав і свобод людини містилося також у так званій Конституції Пилипа Орлика. і підтверджено на вільних виборах встановленою присягою іменного гетьмана, року Божого 1710, 5 квітня, під Бендерами» [27, с. 3]. Отже, зазначена конституція встановила не лише обмеження свободи віросповідання, а й обмеження існування будь-яких релігій (крім християнських) на території України, зокрема, це вбачається обов'язком гетьмана «дбати про те, щоб на нашій російській батьківщині не запроваджується жодна іноземна релігія. ... А якби вона коли-небудь таємно

чи відкрито з'являлася, то гетьман мав би використати її з власної ініціативи, не допускаючи проповіді й примноження числа її прихильників. Тим паче, він не повинен допустити співіснування оманливого іудаїзму в Україні, докладаючи особливих зусиль, щоб єдина православна віра східного обряду міцніла назавжди».

Конституція Пилипа Орлика також встановила обмеження таких прав: 1) право бути членом громадської ради для тих, хто не є «ветераном, досвідченим і заслуженим подружжям»; 2) право людей духовного чи світського звання займатися безкоштовним промислом вздовж Дніпра.

Також у 18 ст. індивідуальні законодавчі акти закріплювали обмеження права власності на землю, які були об'єктом дисертаційне дослідження А.М. Волощенка, яке визначило, що указом Катерини II від 10 квітня 1786 р. було введено єдність в управлінні церковним майном по всій імперії. Це означало вилучення переважної більшості церковних і монастирських земель із збереженням заборони на їх безоплатне придбання [28, с. 11].

Отже, ці існуючі на території України законодавчі акти обмежують право власності на землю за релігійними поглядами та релігійним статусом землевласника.

Водночас у XVIII-XX ст., оскільки в Україні не було конституції, система конституційно-правових обмежень прав і свобод громадян не отримала значного розвитку. Визначним у конституційній науці був період з 1919 по 1991 рр. – період становлення та розвитку радянської державної (конституційної) правової системи, вважаємо за необхідне виділити другий період становлення та розвитку інституту конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина, а саме закріплення конституційно-правових обмежень у Конституції УНР 1918 р. З прийняттям Конституції УНР 1918 р. розпочався процес створення інституції конституційно-правових обмежень відновлено.

Тому Конституція УНР містить велику кількість обмежень прав людини, прав і свобод громадянина, зокрема: 1) обмеження права громадян

УНР бути громадянин інших держав; 2) обмеження діяння, громадянської та політичної компетенції громадян УНР до 20 років; 3) обмеження волі громадян УНР та інших осіб на підставі ухвали суду, а також без неї – у разі затримання «за гаряче діяння»; 4) обмеження права на недоторканність житла допускалося на підставі ухвали суду, а також, у виняткових випадках, без ухвали суду, але при подальшому (протягом 48 годин) отриманні судового наказу; 5) обмеження права на таємницю листування на підставі ухвали суду; 6) обмеження прав громадян УНР та інших людей на свободу слова, друку, совісті, організації, страйк у разі порушення кримінального законодавства; 7) обмеження прав людей, які не є громадянами УНР, у здійсненні громадянських і політичних прав, у «володінні державним і місцевим життям», активних і пасивних виборчих прав у законодавчих установах та органах місцевого самоврядування; 8) обмеження активного та пасивного виборчого права встановлено для осіб, які не досягли 20-річного віку, божевільних та неосудних, які перебувають під опікою, а також злочинців, якщо таке рішення встановлено Всенародними зборами [29].

Крім того, Конституція УНР 1918 р. допускала обмеження на основі спеціального закону таких прав: право на життя, право на запобігання будь-яким тілесним ушкодженням, що принижують людську гідність, права власності, право на таємницю листування без будь-яких рішень суду, право на свободу слова, штампів, совісті, організації, страйків.

Тому другим особливим періодом у становленні та розвитку інституту, що обмежує права людини та права і свободи громадянина за Конституцією та законами, є закріплення конституційно-правових обмежень прав людини та громадських прав і свобод у Конституції Української Народної Республіки в 1918 році.

Враховуючи, що правовий статус особи, як він визначений раніше, є однією з основних категорій сучасної Конституції України, а також враховуючи існуючу в науці думку щодо віднесення обмежень до окремого елемента правового статусу особи (для вивчення генези інституту

конституційно-правового) обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні), доцільно, на нашу думку, використовувати поняття конституційно-правового статусу держави. людина і громадянин, обґрунтований науковою літературою. Йдеться про реалізацію відповідного аналізу в контексті ліберальної (концепція західного права), так званої соціалістичної (або колективістської) та інших концепцій конституційного закріплення та гарантування інституту прав, свобод і обов'язків людини. Зрозуміло, що в радянський період інститут конституційно-правових обмежень розвивався відповідно до соціалістичної (колективістської) концепції, яка характеризується, зокрема, встановленням обмежень прав і свобод в інтересах суспільства та соціалістичного суспільства. держава, виразник колективної волі всіх трудящих.

При цьому встановлення обмежень прав і свобод відповідно до соціалістичної концепції залежало від статусу громадянина (приналежності до певного класу). Крім того, існує й інша точка зору, що соціалістична концепція прав людини не передбачає обмеження прав людини, оскільки апріорі вважається, що за соціалістичних умов людина має всі необхідні права, а не обмеження [29, с. 10].

Конституція Української РСР, прийнята 1919 р., на думку українського вченого В.Д. Гончаренка, відображала реальний баланс класових сил у державі, заснований виключно на марксистсько-ленінській ідеології [63, с. 70], тоді як у порівнянні з наступними конституціями вона містила найбільшу кількість положень щодо встановлення обмежень прав і свобод людини. Усі статті цієї конституції ґрунтувалися на ідеях соціалізму та диктатури пролетаріату, закріплюючи положення про ліквідацію приватної власності капіталістів і поміщиків, які визнавалися гнобителів і експлуататорів трудящих і експлуатованих мас. пролетаріату і найбіднішого селянства (ст. 1). Крім того, було встановлено, що головним завданням диктатури є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму шляхом соціалістичних перетворень і систематичного придушення всіх

контрреволюційних намірів з боку заможних класів; слідом за вирішенням цих завдань зникне диктатура, а за нею, після остаточного формування майбутнього комуністичного ладу, зникне і держава, поступившись місцем вільним формам суспільного життя, побудованому на основі організації загального праця на загальну користь і братню солідарність людей (ст. 2).

Обмеження виборчих прав були детально викладені, наприклад, в інструкціях про переобрання сільських, волосних, повітових і губернських Рад та про вибори до V Всеукраїнського з'їзду Рад [30, с.63], яка визначала категорії осіб, позбавлених виборчих прав, до яких, зокрема (крім суб'єктів, обмежених у здійсненні виборчого права Конституцією УРСР 1919 р.), було віднесено: «а) трудова діяльність; елементи, але які затаврували себе чітко куркульськими акціями чи активними виступами проти радянської влади; б) петлюрівці - зрадники українських робітників і селян і слуг польських магнатів; в) бандити всіх видів; г) самогонники; д) дезертирів та інших ворогів радянської влади та трудящих мас України».

Тому обмеження прав людини та прав і свобод громадянина передбачені не лише Конституцією, а й Конституцією, яка розширює перелік обмежень прав і свобод людини, суперечить Конституції, вважається доцільною та дозволеною у той самий час [25, с. 55].

Крім зазначених обмежень у правах, за Конституцією УРСР 1919 р. було встановлено також обмеження права на освіту (ст. 27) для всіх, крім робітників і найбідніших селян, а ст. 29 цього Закону встановлено неповноцінний статус осіб, не віднесених до трудового класу. Так, зазначена норма визначає обмеження права захищати революцію зі зброєю в руках для незароблених елементів [22, с. 43].

При цьому в законі не було термінів «особа» та «громадянин», а фактично норми про надання працівникам усіх прав у сфері суспільно-політичного життя суперечили змісту самої Конституції, оскільки скоріше було встановлено вузький і неповний перелік прав працівників: право пропагувати антирелігійні доктрини (ст. 23), право на свободу вираження

поглядів (ст. 24), право на свободу зібрань (ст. 25), право на свободу зібрань (ст. 25), право на свободу асоціацій (ст. 26), право на всебічну і безкоштовну освіту (ст. 27), право на почесний захист революції зі зброєю в руках (ст. 29), рівні права всіх трудящих, незалежно від їхньої раси і національності, а також встановлення або визнання будь-яких привілеїв чи переваг на цій підставі, утиснення прав національних меншин чи обмеження їх рівноправності суперечать основним законам Української РСР (ст. 32). [28, с. 85].

Конституція УРСР 1929 р. була прийнята на основі Конституції УРСР 1924 р., порівняно з попередньою, значно звузила регулювання обмежень прав: встановлені обмеження стосувалися виключно виборчих прав. Таким чином, обмеження активних і пасивних виборчих прав були встановлені для таких суб'єктів: осіб, які використовують найману працю з метою отримання пільг; особи, які проживають з неодержаними доходами, а саме: відсотками на капітал, прибутками від підприємств, доходами від власності тощо; приватні крамарі, торгові та комерційні посередники; священнослужителі, які обслуговують релігійні культу всіх вірувань і сект, якщо це заняття є їхньою професією, та ченці; співробітники і агенти колишньої міліції, окремого корпусу жандармів і охоронних відділів, члени панівної в Росії палати, особи, відповідальні за діяльність поліції, жандармерії та кримінальних органів; е) особи, визнані в установленому порядку психічно хворими» (ст. 67) [63, с. 76]. Крім того, Конституція наділила ВУЦВК повноваження щодо віднесення окремих категорій громадян до осіб, обмежених у здійсненні виборчого права (ст. 68) [31, с. 76]. Таким чином, було встановлено політичний, економічний та соціальний ценз для здійснення громадянами виборчих прав.

Згодом на основі Конституції УРСР 1936 р. була прийнята нова Конституція РРФСР 1937 р., згідно з якою РРФСР проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян, в якій політичною владою є Ради робітничих депутатів (ст.1) [26, с. 82]. Зокрема, відповідно до ст. 122

Конституції, будь-яке обмеження прав, визначених у прямому чи вторинному формулюванні, або, навпаки, встановлення переваг громадянам з урахуванням їх раси чи національності, а також пропаганда расової чи національної винятковості, ненависті чи дискримінації, був покараний законом. У той же час було скасовано обмеження виборчих прав, встановлені раніше в радянський період. Це підтверджується, наприклад, закріпленими положеннями про загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні (ст. 133). При цьому вводилися обмеження щодо здійснення активних і пасивних виборчих прав для божевільних, а також засуджених судом з позбавленням виборчих прав (ст. 134). Так, у порівнянні з Конституцією УРСР 1929 р. перелік осіб, які були обмежені у здійсненні виборчого права, був значно звужений.

Рівність усіх громадян і відсутність обмежень, зокрема, доводять положення ст. 135 - про надання кожному громадянину одного голосу; ст. 136 - про рівність чоловіків і жінок вибирати і бути обраними; а також ст. 137 - про право обирати і бути обраним нарівні з усіма громадянами громадян, які перебувають у лавах Червоної Армії [6, с. 86]. У 1978 р. з метою реалізації нової ідеї розвитку радянського суспільства і побудови так званого розвиненого соціалізму на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР була прийнята нова Конституція УРСР. Була прийнята Українська РСР, яка в порівнянні з попередніми набула певних рис ліберальної концепції прав людини. Про це свідчить поява положень щодо обмеження прав громадянина, які досить схожі на сучасні формулювання. Так, ст. 34 Конституції РРФСР встановлювали заборону і відповідальність за «будь-яке пряме або опосередковане обмеження прав, встановлення прямих або непрямих переваг громадян за расовою і національною ознакою, а також за будь-яку проповідь расової чи національної винятковості, ворожнечу або нехтування». Крім того, згідно з ч. 2 ст. 37 підставою для обмеження соціально-економічних, політичних та особистих прав громадян була заподіяна шкода інтересам суспільства і держави, правам інших громадян, а

за ст. 49 встановлено, що підставами для обмеження права на об'єднання в політичні партії, інші громадські організації, участь у рухах є інтереси державної чи громадської безпеки, громадського порядку та захисту прав і свобод громадян.

Отже, конституційно-правові обмеження прав людини, прав і свобод громадянина сформувалися і розвивалися в третій період з 1919 по 1991 рік, період становлення і розвитку правової системи Радянської держави (конституції), що характеризується закріпленням конституційно-правових обмежень радянського періоду (Конституція УРСР 1919 р., Конституція УРСР 1929 р., Конституція УРСР 1937 р., Конституція УРСР 1937 р.). РСР 1978 р.).

Наступним періодом конституційної науки є період становлення та розвитку конституційного ладу, який стане основою для формування періоду, коли конституція та закони обмежують права людини та громадянські права і свободи, а також становлення та розвитку інститутів конституційного права. період з 1991 по 1996 рр. – період становлення нової національної системи інститутів конституційного права в Україні [32, с. 15].

Після розпаду Радянського Союзу, коли Україна стала на шлях створення незалежної, суверенної, демократичної та правової держави, розвиток конституції та правових обмежень почав базуватися на концепції свободи та прав людини. За словами В.Ф. Погорілко, з положень так званих колективістських моделей, зокрема щодо встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина в суспільних інтересах, захисту конституційного ладу тощо (статті 13, 32, 34-37, 41, 44 Конституції України) [10, с. 33].

Попутно скажемо, що поява ліберальної концепції, обмеження, як зазначають дослідники, були необхідним елементом у механізмі правового регулювання і, будучи насильницьким впливом уповноважених органів та державних службовців на особу, завжди дієвий засіб забезпечення суспільних (державних) інтересів.

Формування сучасних конституцій та правових концепцій, що обмежують права людини та права і свободи громадянина, ґрунтується на визнаних міжнародно-правових стандартах у сфері прав людини.

Ратифіковані Україною міжнародно-правові акти у сфері прав людини відіграли важливу роль у формуванні інституту конституційно-правових обмежень в Україні, особливо в процесі розробки та прийняття Основного Закону України зі змінами та доповненнями від 28 червня. 1996 р., тому що вони містять норми, які передбачають загальні вимоги, що обмежують права людини та права і свободи громадянина.

У процесі подальшого розвитку системи міжнародно-правової поведінки остання зазнала певних змін у сфері обмежень прав людини та прав і свобод громадянина. Зокрема, у Копенгагенському документі Конференції ОБСЄ з гуманістичних факторів 29 червня 1990 р. країни-учасниці ОБСЄ прийняли відповідні міжнародні стандарти як правову основу обмежень, крім законів.

Поряд з цим до міжнародних договорів у сфері прав і свобод людини державам-учасницям, з урахуванням вищезазначених умов, дозволяється включати норми, спрямовані на обмеження встановлених і гарантованих прав, а також у разі надзвичайних ситуацій відступати від своїх зобов'язання щодо забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина та призупинити виконання національного законодавства у цій сфері (відступ).

Ще у 1993 році член Європейської комісії з прав людини Дж. Е.С. Фоссетт зазначив з цього приводу, що саме такі відхилення сприяють встановленню незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, Верховна Рада України ухвалила постанову про відступ Україною від певних зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних прав. Свободи «» від 21 травня 2015 р. № 462 -19 держава використала право відступити від окремих обов'язків, визначених п. 3 ст. 2 (право на правовий захист будь-якої особи); ст. 9 (права кожної людини на свободу та особисту

недоторканність); ст. 12 (право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання); ст. 14 (рівність перед судом і трибуналом) та ст. 17 (неможливість свавільного або незаконного втручання в особисте та сімейне життя, свавільних або незаконних посягань на недоторканність житла особи або таємницю її кореспонденції або незаконні посягання на її честь і репутацію) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [33].

У зв'язку з вищевикладеним Уповноважений Ради Європи з прав людини Ніл Муйжікс зазначив, що оголошене Україною відхилення від певних зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод має регулярно переглядатися та обговорюватися, і заступник директора Європейського та Центрально-Азіатського відділення Human Rights Watch Р. Денбер вважає, що режим дерогації, запроваджений в Україні, є абсолютно законним і виправданим, але держава, якщо буде впроваджена, повинна постійно враховувати фактори необхідності, пропорційності та недискримінація [7].

При цьому ще в 1979 році Європейська комісія з прав людини запровадила правило суворого тлумачення, в якому зазначено, що жодні критерії, крім зазначених у міжнародних нормативно-правових актах, не можуть виступати підставою для обмеження встановлених прав і свобод людини і громадянина. Крім того, ці цілі обмежень слід тлумачити без розширення змісту слів у порівнянні із загальноприйнятим значенням.

Слід також зазначити, що загальновизнані міжнародно-правові принципи та норми у сфері обмежень прав і свобод людини і громадянина, які є обов'язковими для виконання всіма державами, які їх ратифікували, у тому числі й Україною, можуть поширюватися і на ті обмеження, які є

наслідком законодавчої діяльності. держав, хоча в той же час вони не прописані в міжнародних нормативно-правових актах.

Отже, обраний період формування та розвитку конституційно-правових обмежень прав людини та прав і свобод громадянина характеризується встановленням конституційно-правової системи обмежень з урахуванням зарубіжного досвіду та міжнародно-правових актів у сфері прав людини, а також конституційно-правових обмежень. і закінчується прийняттям Основного Закону України.

Наступний етап становлення та розвитку Інституту конституційно-правових обмежень прав людини та прав і свобод громадянина простежується після прийняття Конституції України. Зокрема, як частина національного законодавства України, як дієвий міжнародний договір, його обов'язковість ратифікована Верховною Радою України відповідно до статті 9 Конституції України - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї. Ця Конвенція була ратифікована Україною та набула чинності для України у 1997 році. Пункт першої частини першого Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та Протоколів № . 2, 4, 7 та 11 до Конвенції № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р.», на підставі якої відбулася ратифікація Конвенції та окремих протоколів до неї, зазначалося, що: Україна повністю визнає на її території діє ст.25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року про визнання компетенції Європейської комісії з прав людини отримувати від будь-якої особи, неурядової організації чи групи осіб заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції та ст.46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., визнаючи обов'язковою та без укладання спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду Права людини у всіх питаннях, що стосуються тлумачення та застосування Конвенції» [34].

Для встановлення обов'язкової юрисдикції Європейського суду з прав людини на законодавчому рівні, включаючи обмеження прав людини та громадянських прав і свобод, необхідно вивчити практику Європейського суду з прав людини та застосування національного законодавства, враховуючи позицію Європейського суду з прав людини у своїх рішеннях, Європейський суд з прав людини розкрив зміст більшості положень конвенції.

Крім того, ст. 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що «застосування судами Конвенції та практики Європейського суду Суд з прав людини як джерело права, а стаття 18 цього цитованого закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини».

Таким чином, після прийняття Конституції України з 1997 р. становлення та розвиток інституту конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина відбувається з урахуванням практики та правової позиції Європейського суду з прав людини. обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні, що вплинуло на розвиток вітчизняного законодавства: по-перше, закріплення обмежень свободи віросповідання, обмеження права обіймати певні посади тощо, в Конституції Пилипа Орлика 1710 р.; другий — закріплення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Конституції УНР 1918 р. про встановлення обмежень окремих громадянських, політичних прав громадян, а також обмеження виборчих прав с. негромадяни, а також допустимість обмежень на підставі спеціального закону про права людини; третій — закріплення конституційно-правових обмежень у конституційних актах радянського періоду (1919 — початок 1990-х рр.) на основі соціалістичної (колективістської) концепції конституційно-правового статусу особи та громадянина; четверте – формування інституту конституційно-правових обмежень крізь призму зарубіжного досвіду та міжнародно-

правових актів у сфері прав людини в контексті розробки Концепції нового Основного Закону України та прийняття Конституції України. України від 28 червня 1996 р., яка закріпила принцип неприпустимості обмеження прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених його нормами (початок 1990-х років з моменту проголошення Декларації про державний суверенітет). України до середини 90-х років ХХ ст.); п'яте - врахування конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина через врахування практики та правової позиції міжнародно-правових інститутів (1997 р. - до теперішнього часу).

1.3 Сучасний стан наукових досліджень із проблематики обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина

Юридичний позитивізм ототожнює права людини з правовими нормами, тобто прирівнює права людини до положення про державну владу, визначає їх як категорію, встановлену державою, тим самим роблячи права людини актом «розповсюдження повноважень». Більшість наукових досліджень правильно підкреслюють, що це джерело чисто похідних (за волею суверена) прав людини, оскільки вони аналізуються лише як особиста дієздатність, отримана від влади. Крім того, вони трактуються як обов'язкові норми, які людина повинна приймати і виконувати беззастережно. У цьому сенсі держава фактично відіграє своєрідну роль «бенефіціара», «доглядаючи» за цією людиною та наділяючи її правами, але ця особа зобов'язана прийняти такий «подарунок». Юридичний позитивізм буквально не визнає самі природні права, а лише аналізує їх як моральні та етичні вимоги, тому вони можуть не визнаватися як окремі національні чи міжнародні закони. Представники юридичного позитивізму не погоджуються з концепцією права, яка може об'єктивувати і відігравати роль у множинних формах недержавного права, формуючи правову реальність.

Філософсько-правові погляди відомого британського юриста Дж. Бентама передували організації позитивістської юридичної школи. Цей мислитель категорично відкидав реальність природних прав, називаючи її «фантастикою» або «анархістською софістикою» і ототожнюючи свободу особистості з тиранією та опором владі. Звичайно, таке псевдоюридичне розуміння прав людини визначається рівнем розвитку наукових знань у ту епоху, домінуючим положенням раціонального централізму в теоретичній юриспруденції та наявністю класичної методології.

У контексті цього доктринального дискурсу необхідно розрізнити юридичні права та невідчужувані права. Н. Бордун зазначив: «Як дві окремі категорії прав, різниця між природними невідчужуваними правами та правами, наданими законом, має вирішальне значення для розуміння принципів та можливого застосування прав людини. Закони – це права, які визначаються захистом держави та їх існуванням. може бути вирішено через єдиний відповідний правовий документ або законодавчий акт. Він не має законних прав, поки не буде закріплений у законі, і може діяти лише в межах, встановлених законодавчим органом. Тому держава лише визнає і захищає законні права людини, що фактично є проявом волі держави, а не проявом волі особистості. Для тих, хто висловлює правовий позитивізм, не повинно бути особистої свободи (свободи), яка не відповідає вимогам держави, інакше це пов'язано зі злочинністю [35, с 22].»

Видно, що як центристський світогляд законодавча ідеологія не може бути основою сучасних прав людини, оскільки її фундаментальна мета — захист і утвердження волі та інтересів країни, піднесення її над правами людини. Тільки справді правова концепція природи-права може стати основою і призмою для повного формування, поглибленого розвитку та ефективного функціонування сучасної доктрини прав людини. Природа цього природно-правового підходу знайшла своє втілення у багатьох конститутивних концепціях, завдяки яким право стає невід'ємною частиною людського буття, а не державою. На рівні цього особливого світогляду

особистість розуміється як логічний «мотив» у структурі всесвіту та в природній структурі. Тут людина не є механічною, замінною сутністю, а підлягає такому ж ураженню Левіафану - державні інструкції. Людина – це особливе явище, оскільки вона є частиною природи, то має керуватися її законами. Саме в особистості через неї можуть відкриватися й діяти духовні й культурні виміри буття, в результаті чого право набуває форми цінності людства, сутність якої вимірюється загальнолюдською цінністю та вищою матеріальною цінністю. Правові світогляди всіх історико-культурних епох наділяють поняття природного права статусом утвердження універсальної та абсолютної цінності вродженого буття, а метою законодавців є лише забезпечення їх найбільш виразного тлумачення.

У сфері природно-правового світогляду люди вважають, що оскільки індивіди є частиною природи і все живе в ній має право жити, то люди, як і всі інші живі істоти, мають природні права: існувати, володіти, користуватися, втілювати, підтримувати та захищати власні права тощо. Тому що, якщо ці права не будуть реалізовані в повній мірі, людини як реальних істот і творінь явищ не буде.

У рамках доктрини природного права було створено філософський напрям індивідуалізму і проголошено права людини найвищою цінністю. Заявляти, що ці права є вищими за будь-які закони, прийняті державою. Варто зазначити, що в сучасній Європі питання захисту індивідів від держави стало актуальним, а держава перетворила першопричину людської агресії у форму абсолютної монархії. Ключовою функцією природних прав є захист особи від порушень з боку держави [35, с. 43].

Тому в контексті природно-правової парадигми людина відкрита як невід'ємна частина природного буття, де право невіддільне від особистості, воно гармонує з духовною сферою людського життя і має вищу цінність. матеріалів Тому права людини впливають із її сутності. Цей метод спонукає дослідників повністю зрозуміти існування людей. Тому правові принципи існують не лише в країні, а найголовніше - в абсолюті, природі й

просторі найголовніше - людина, його думки, духовна природа. Вираз і смислові атрибути права - це істина, свобода, спільні інтереси, справедливість і рівність; мораль, освіта і право є гармонійними та єдиними; природні права людини є невід'ємними правами і основою людського існування; позитивне (національне) право - це розвиток природних прав та інші події в результаті.

Українські дослідники філософсько-правового дискурсу, які демонструють проблеми прав людини, наголошують, що сьогодні «особлива увага приділяється природним правовим засадам прав людини. Вітчизняна загальна теорія права ці принципи не досліджувала. Методологічні питання включають також ґрунтовну соціально-антропологічну аналіз основних прав людини» [33, с. 27].

Зауважимо, що таке бачення призводить до відмови від класичної методології наукового розуміння людини та її прав. Перш за все, це тому, що індивід – це не сутність, а явище, це особливий процес і цілком «некінечний». Тому об'єктивні дослідження неминуче переймають новітній метод людського розуміння, тобто постмодернізм особистості. світогляд. Тому - антропологічне розуміння права, крізь призму людських вимог і потреб, і всіх його унікальних характеристик; в контексті цих вимог здійснюється оцінка, систематизація юридичних положень, пропозицій щодо соціально-правового процесу.

Ще в давнину, коли учні Демокріта Протагора проголосили, що людина є еталоном усіх речей, антропологічні методи розуміння права набули популярності. Держава, її ефективність, її стандарти, оприлюднення законів мають визначатися головним чином такими стандартами: люди та їх права і свободи. Античні мислителі висувають дилему: чому існує країна, яка не служить людям, а абсолютно реалізує та захищає права і свободи людей. Так само, що стосується закону, нормативні та ненормативні правові акти, які не виражають і не підтверджують права і свободи особи, не можуть гарантувати їх повне виконання. Очевидно, що ці питання залишаються

актуальними й сьогодні, оскільки національні закони, які впроваджуються в нормативно-правові акти, правозастосування та інтерпретаційна поведінка, мають виходити з природних прав людини. Вони мають бути оголошені державою, підтверджені державою та забезпечені цим стверджувальним методом.

Гудима Д. зазначив, що оскільки теорія явищ людини підтверджує, що в історії немає єдиної точки зору, то логічно неможливо сформулювати єдиний антропологічний метод дослідження особистості та її прав. Наприклад, ключова ідея екзистенційної антропології полягає в тому, щоб розкрити людську природу крізь призму існування, існувати як духовне і духовне існування, а також визначити характеристики - зрозуміти індивіда як унікальне і унікальне існування, і зрозуміти це в собі. Відкриваючи, що сам є існуванням, індивід отримує значну свободу — досягаючи максимального потенціалу для самореалізації на основі відповідальності — стає баченням перспектив і можливостей в екзистенційній антропології. Виходячи з цієї антропологічної концепції, право є результатом особистих рішень, прийнятих людьми в певних життєвих середовищах. Саме з огляду на необхідність вирішення проблеми «екзистенціалізму» індивіди формують нормативно-правову сферу своєї діяльності [35, с. 43].

Сучасні наукові дослідження базуються на основних ідеях екзистенційної філософії та права і визначають: по-перше, правові принципи походять від індивідів, від їхнього духовного існування, а не від державної влади; по-друге, свобода — це доля людини, а індивідуум призначений бути вільним. Отже, право як свобода є складовим атрибутом людського існування, а існування людини обумовлено правами. Однак це не станеться автоматично, і люди зобов'язані вдосконалюватися, прислухаючись до існування, не заважаючи усвідомлювати існування інших. Тому, якщо людина до цього готова, її майбутнє має бути легальним життям.

У контексті індивідуалістичного філософського розуміння ми визначаємо творчість як спосіб самореалізації людини, тому права на неї є

основними природними правами індивідів. Творчість без свободи неможлива, тому індивід приймає її з абсолюту і реалізує право «творчої свободи», що порівнює людину з Богом. Тому права людини є однією зі складових «боголюдини», а її реалізація є етапом формування цілісної особистості та виконання священних обов'язків.

Сучасні правознавці також активно розробляють аксіологічний метод на основі бібліотеки посткласичної методології. Його систематичне застосування у вивченні природних прав людини відкриває можливість раціоналізму зрозуміти цінність і важливість цих прав і природу цінності цих прав. Саме вони проповідують, підтримують і захищають особисту гідність і честь особистості, справедливість приватного існування особистості, індивідуальну свободу, пропорційність усіх цих цінностей в особистих стосунках тощо. Тобто з огляду на такі правові цінності можна встановити гармонійні суспільні відносини, олюднити людей, увійти в ідеали «боголюдини».

Щоб зрозуміти новітню концепцію прав людини, ми повинні спочатку розглянути принцип індивідуалізації індивідів і прав людини. Цю концепцію можна простежити ще в епоху Відродження, але вона не набула обертів у правовому середовищі до сьогодні. Звертаємо увагу, що юридичний метод права не передбачає цього принципу, оскільки закон спрямований на особу, «стандартну» особу, а вона по суті є унікальною особистістю. Звичайно, це дуже складна проблема, але її потрібно вирішувати.

Сьогодні це питання повільно вивчається міжнародною спільнотою, особливо в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Одур проти Франції» від 13 лютого 2003 р., задекларовано, що «Концепція індивідуального розвитку відкриває можливість людині користуватися детальною інформацією, яка сприяє її самоідентифікації як людської істоти, а також бере до уваги життєво важливий інтерес індивіда щодо отримання інформації, яка достовірно розкриває визначальні аспекти її людської індивідуальності». Зверніть увагу, що мова йде про інтерпретацію людини

як «особи», про «аспекти, що визначають її людяність», а не окремої людини, її «стандарту» [36, с. 71].

Особливо в першій частині ст. Стаття 29 «Загальної декларації прав людини» передбачає: «Кожен несе відповідальність за суспільство, в якому окремі особистості можуть вільно і всебічно розвиватися». Декларація ООН про право на розвиток від 12 квітня 1986 р. закріпила право людини на розвиток. Тут особистісний розвиток трактується як глибоке філософське визначення, суть якого полягає в акумуляції якісного перетворення людського буття в усіх сферах, необхідних для повноцінного життя.

Право на повагу до людської неповторності, індивідуальності та унікальності людини окреслено п. «b» ст. 2 Загальної декларації про геном людини та права людини, затвердженої 11 грудня 1997 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО. На переконання, уже цитованого нами вченого Гудими Д., «філософські трактування індивідуальності повинні обов'язково братися до уваги з цією метою, щоб, по-перше, визначити зміст означеного права, а по-друге, розмежувавши «особистість» та «індивідуальність» – окреслити пропорцію особистих немайнових прав на розвиток особистості та індивідуальність, оскільки саме вона підкреслює неповторність людини, яка може стати особистістю, а може нею і не бути». Концепція людської особистості підкреслює абсолютну цінність (і, можливо, навіть нікчемність) людського життя не лише на матеріальному, а й на глибинно-філософському рівні. Людина неповторна і неповторна. Вона є джерелом творчості і стрижнем усього різноманіття (багатства) земного життя. Тому чуйне ставлення до неї і дбайливе виховання її творчих здібностей і неповторності – нагальна, особливо юридична. сфера, і кожен, хто займається цим або своїми переконаннями, повинен знати про це.

У сучасному праві широко розповсюджуються такі папери, як «образ людини в праві». Кожному історичному періоду відповідає конкретний образ особи, на яку мають бути спрямовані права (П. Рабінович, В. Братасюк, С. Максимов). Саме на цей особистісний образ, сформований

конкретним періодом («часом»), додається образ культурного простору, зображений певними національними особливостями. Видно, що історичний час і національна культура є вирішальними чинниками формування та існування загальних юридичних осіб, особливо сучасних систем. Іншими словами, це культурний метод розуміння закону та прав людини. Зокрема, він широко використовується в новітньому порівняльному правознавстві та допомагає успішно подолати позитивне тлумачення прав людини, спрямоване на «еталон» особи-індивідуала.

На мою думку, закріплення свободи думки і слова на рівні Основного Закону є надзвичайно важливим, оскільки покликане захистити права і свободи людини від домінування суто політичних рішень державних органів. Особливо сьогодні, в умовах нестабільності та економічної кризи, яка має місце в Україні, питання забезпечення балансу між інтересами держави, суспільства та індивіда, обґрунтованості меж та способів захисту прав і свобод є надзвичайно актуальними для держави.

Чинна Конституція України, маючи не тільки регулятивний, але й установчий, програмний, політичний характер, визначає головну функцію прав людини – обмеження державної влади. Основний Закон країни засвідчує глибину процесу демократизації вітчизняного суспільного буття, перетворення нашої держави в сучасну правову, демократичну, соціальну державу: «...уперше право стало набувати такої нової якості, яка дозволяє йому піднятися над владою і зрештою вирішити одну з головних проблем нашого життя, справжнє прокляття людства, – проблему упокорення та «приборкання» політичної державної влади». Саме зараз, наголошує С. Алексєєв, право та влада почали мінятися місцями. Праву як суто силовому утворенню приходить на зміну гуманістичне право – право сучасного громадянського суспільства, дієвість якого ґрунтується в основному на природній силі природного права, свободи. Відповідно до ч. 1 ст. 22 Конституції

України права і свободи людини та громадянина є невід'ємними і невідчужуваними. Держава не дарує людині права, а тому держава не може їх і відібрати. Права людини – це той абсолютний кордон, який не повинна перетинати жодна держава. Тобто реалізація й дотримання саме природних прав, пріоритет природної концепції прав людини перед правовим позитивізмом має вирішити завдання українського суспільства і проблеми, що в ньому виникають. Держава, що порушує або обмежує права людини, тим самим не дотримується умов суспільного договору, який закріплений у Конституції [31, с. 20].

Але якщо говорити про права і свободи людини, то очевидно, що свобода не може бути абсолютною, вона обмежена правами і свободами інших, моральними принципами, інтересами суспільного добробуту. Сучасна теорія свободи - це здатність робити все, що не завдає шкоди іншим і суспільним інтересам. Лише закон як міра свободи може визначити межі свободи, все дозволено, крім прямо заборонених законом. Очевидно, що свобода думки та слова також обмежена, особливо якщо врахувати, що її реалізація може стосуватися таких питань, як етика, конфіденційність та інтереси національної безпеки. Проте, що право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є взаємозалежним та взаємообумовленим із певними обов'язками та відповідальністю, наголошується у пункті 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: «здійснення цих свобод передбачає зобов'язання та відповідальність, вони можуть підпадати під дію таких процедур, умов, обмежень чи санкцій, безпеки, територіальної цілісності чи публічної безпеки, для запобігання заворушенням або злочинам, захищати здоров'я чи мораль, захищати репутацію чи права інших, запобігати витоку конфіденційної інформації або підтримувати авторитет і справедливість суду».

Аналізуючи межі свободи слова й вільного вираження поглядів в Україні, які окреслені законодавством нашої держави, можна говорити про розгалужену нормативно-правову базу, яка, спираючись на Конституцію України, Кримінальний та Цивільний кодекси, містить також багато спеціальних законів стосовно загальних правових основ одержання, використання, поширення та зберігання інформації, різних галузей діяльності ЗМІ, висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні та ін., зокрема закони України: «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про телебачення і радіомовлення», «Про внесення змін і доповнень до положення законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій», «Про захист персональних даних», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про авторське право і суміжні права», «Про інформаційні агентства», «Про рекламу», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про доступ до публічної інформації», «Про видавничу справу», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про вибори народних депутатів» та ін. [35, с. 44].

У Законі України «Про інформацію» вказується, що «право на інформацію охороняється законом. Держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації» (ст. 7), однак при цьому встановлюється й обмеження цього права: «право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для

охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» (ст. 6). Цим же законом визначається, яка інформація є з обмеженим доступом: «інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація» (ст. 21), а також у ст. 28 Закону встановлюються обмеження щодо використання інформації: «інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини».

Відповідно до Закону України «Про друковані ЗМІ (Новини)» (стаття 2), свобода пересування друкованих ЗМІ є «на благо національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку для запобігання заворушенням чи злочинам, для здоров'я населення та для захисту репутації інших. Або прав, щоб запобігти витокі конфіденційної інформації, або для підтримки судової влади та справедливості».

Зазначимо, що український «Закон про державну таємницю» не лише визначає відомості, які можуть бути віднесені до державної таємниці, а й забороняє відносити будь-які відомості до державної таємниці, якщо це звужує зміст та сферу дії Конституції. Права і свободи особи та громадян завдадуть шкоди здоров'ю та безпеці людей. Зокрема, до державної таємниці не належать такі відомості: екологічні умови, якість продуктів харчування та побутових товарів, вплив товарів (робочих місць, послуг) на життя та здоров'я людей, аварії, катастрофи, стихійні лиха, які сталися або можуть відбуватися, що загрожують безпеці громадян, явища та інші ненормальні події; про здоров'я та рівень життя населення, включаючи харчування, одяг, житло, лікування та соціальне забезпечення, а також соціально-демографічні показники, стан

правопорядку, освіту населення та культура; факти про порушення прав людини, прав і свобод громадянина; про протиправні дії державних установ, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб; іншу інформацію відповідно до законів та міжнародних договорів, яка має обов'язковість для виконання, яких надала Верховна Рада України, не може бути обмеженим [36, с. 76].

Обмеження доступу до інформації містяться і в законі «Про доступ до публічної інформації» (ст. 6), застосування яких здійснюється за дотримання сукупності таких вимог: 1) Це робиться виключно на користь національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку, щоб запобігти заворушенням чи злочинам, захистити здоров'я населення, захистити репутацію чи права інших, запобігти витоку конфіденційної інформації чи підтримувати авторитетне та справедливе правосуддя; 2) Розкриття інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) Шкода, завдана розкриттям такої інформації, перевищує суспільний інтерес в отриманні інформації.

Висновки до розділу 1

Підводячи підсумок, можна зробити наступні висновки:

1. Під поняттям «конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина» пропонується розуміти встановлені межі правомірного діяння особи та громадянина (суб'єкта конституційних правовідносин). конституційно-правовими нормами з метою утримання від посягань на цінності, встановлені Основним Законом України, захищаючи законні інтереси

2. Ознаками конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина можна виділити: обґрунтування мети їх встановлення; спрямованість обмежень у захисті публічних правовідносин, інтересів конкретної особи, держави, суспільства в цілому; виконання охоронної

функції, функції захисту правовідносин, прав і свобод людини і громадянина, інших конституційно-правових цінностей; встановлення виключно з Основного Закону України та конкретизація в чинному законодавстві; неможливість порушення встановленого конституційного принципу рівності кожного у його гідності, правах перед законом; неприпустимість внесення змін до Основного Закону України, якщо зміни передбачають обмеження прав і свобод людини і громадянина; неможливість реалізації конкретними суб'єктами конституційно встановленого правового статусу особи в повному обсязі; зменшення обсягу повноважень особи через встановлення обов'язків, заборон, відповідальності, зведення різноманітності поведінки суб'єктів до певного «обмеженого» стану; мотивація до правильної поведінки.

3. Правовими ознаками конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина як окремого інституту є: наявність об'єктивно сформованої, цілісної та відносно ізольованої системи функціонально взаємозалежних і структурно взаємопов'язаних норм конституційного права, які визначають межі правомірної поведінки особи і громадянина, підстави встановлення обмежень індивідуальних прав і свобод людини і громадянина, а також випадки, в яких обмеження прав і свобод людини і громадянина (за їх змістом) не допускається; наявність достатньої кількості конституційно-правових норм, що встановлюють конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина, не допускаючи звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (відповідно до їх функцій); наявність системи позитивно закріплених конституційно-правових норм, об'єктивованих у чинному законодавстві та інших галузевих джерелах права, що визначають допустимість встановлення обмежень на підставі Конституції України, що підлягають деталізації законом відповідно до ст. Конституцією України, а також судом відповідно до закону (за його формою).

4. Основними періодами становлення та розвитку інституту конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні є: по-перше, закріплення обмежень свободи віросповідання,

обмеження права обіймати певні посади тощо. .в Конституції Пилипа Орлика 1710 р.; другий - закріплення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Конституції УНР 1918 р. про встановлення обмежень окремих громадянських, політичних прав громадян, а також обмеження виборчих прав громадян, а також допустимість обмежень на підставі спеціального закону про права людини; третій - закріплення конституційно-правових обмежень у конституційних актах радянського періоду (1919 - початок 1990-х рр.) на основі соціалістичної (колективістської) концепції конституційно-правового статусу особи та громадянина; четверте – формування інституту конституційно-правових обмежень крізь призму зарубіжного досвіду та міжнародно-правових актів у сфері прав людини в контексті розробки Концепції нового Основного Закону України та прийняття Конституції України. 28 червня 1996 р., яка закріплювала принцип неприпустимості обмеження прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених його нормами (початок 1990-х років з моменту проголошення Декларації про державний суверенітет України). - до середини 90-х років ХХ ст.); п'яте - врахування конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина через врахування практики та правової позиції міжнародно-правових інститутів (з 1997 р. по теперішній час).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

2.1.Обмеження прав і свобод громадян під час карантину

У процесі становлення України демократичною, соціальною та правовою державою важливу роль відіграє забезпечення прав і свобод людини, особливо створення гідних умов життя. Саме тому права і свободи людини та їх гарантії покликані визначати зміст і спрямованість сучасної Української держави, усіх органів державної влади та місцевого самоврядування та їх посадових осіб. При цьому сама держава несе безпосередню відповідальність перед громадянами за свою загальну діяльність, передусім утвердження та захист прав і свобод людини, оскільки остання визначається її основними конституційними обов'язками (статті 3, 5, 19 Конституції України).

Однак нові виклики та загрози, з якими зіткнулася моя країна в останні роки, значно ускладнили процес виконання моєю країною своїх конституційних обов'язків. Останнім часом це явище посилює масштабне поширення коронавірусної інфекції (COVID-19). Останнє швидко призвело до серйозних змін у політичному, правовому та соціально-економічному житті країни. Адже через відсутність ефективних противірусних препаратів (у тому числі відповідних вакцин) та загальну недостатню підготовку національних закладів охорони здоров'я до боротьби з коронавірусною хворобою стрімко зростає кількість смертей від коронавірусної хвороби, що змушує органи влади суттєво обмежити кількість прав людини та громадянських прав і свобод, закріплених у Конституції.

Так, запровадження на всій території України в березні-квітні 2020р. т.зв. карантинних заходів¹ призвело до суттєвого обмеження (а в окремих випадках – до тимчасового припинення дії) таких гарантованих

Конституцією України прав і свобод, як «свободи пересування, вільного вибору місця проживання та права вільно залишати територію України» (ст.33 Конституції України), «права безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди» (ст.35 Конституції), «права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації» (ст.39 Конституції), «права на підприємницьку діяльність» (ст.42 Конституції), «права на працю» (ст.43 Конституції) та «права на страйк» (ст.44 Конституції), «права на освіту» (ст.53 Конституції). Особливого значення в цій ситуації набуло гарантоване Основним Законом держави конституційне право громадян «на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» (ст.49 Конституції) [37, с. 1].

Поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) в Україні ускладнюється зростанням суспільної напруженості, загальною тривогою, розгубленістю серед вищих державних службовців та недостатньою професійною підготовкою відповідних державних органів. Керівники та чиновники. Безсистемні та часто «роздроблені» дії законодавчої та виконавчої гілок влади, спрямовані на подолання негативних наслідків коронавірусної хвороби, лише посилять загальну невизначеність щодо майбутнього українських громадян. Крім того, за словами деяких чиновників, вживаються певні карантинні заходи, щоб «не вплинути на перебіг епідемії як психологічний процес», тобто підвищити соціальну тривожність.

Варто також зазначити, що так звані «заходи ізоляції», які вживає влада, не завжди відповідають відповідним конституційним вимогам. Водночас те, що конституційні права і свободи українців і громадян не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану, може обмежувати певні обмеження прав і свобод, крім випадків, передбачених Конституцією України. (ст. 64 Конституції). Навпаки, в Україні досі не введено режим надзвичайного стану.

Все це призвело до низки звернень до Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції у контексті тимчасового обмеження прав людини та прав і свобод громадянина. І навпаки, при запровадженні заходів ізоляції та обмеження їх конституційних прав і свобод людини судові рішення не завжди «розділяють» позиції органів державної влади. При цьому країна розділена на окрему «зону» для поширення (процесу) коронавірусної інфекції, а роботу громадського транспорту, розваг, громадського транспорту, готелів, організації масових заходів тимчасово обмежено, однак проведення масових заходів як публічного, так і особистого характеру, – породжували на місцях цілу низку запитань [37, с 5].

Нерідкі випадки, коли органи місцевого самоврядування звертаються до суду з проханням протидіяти діям і рішенням центрального органу виконавчої влади щодо посилення карантинних заходів на їхній території та закликати до «громадської непокори». Ця частина конфлікту «інтересів» між центральним органом виконавчої влади та органами місцевого самоврядування набула затяжного характеру, а умови виборів органів місцевого самоврядування загострили цей конфлікт. Нові реалії та виклики, викликані широкомасштабним поширенням коронавірусної інфекції в Україні (COVID-19), вимагають серйозного перегляду раніше сформованих ідей щодо реалізації, захисту та захисту прав людини та громадянських прав і свобод. Актуальним стало питання пошуку оптимальної моделі соціального балансу (балансу) між забезпеченням загально визнаних прав людини та належним рівнем охорони здоров'я населення, пандемічної безпеки та сталого розвитку країни.

Тому необхідно провести комплексне дослідження стану прав і свобод людини в Україні в умовах масштабної коронавірусної інфекції (COVID-19), особливостей національної законодавчої, адміністративної та судової гілок, а також можливої передбачення. Реальний шлях покращення правового захисту та свободи людини в нових суспільно-політичних та соціально-економічних реаліях України. Проте наразі таке багатогранне дослідження не

має матеріалу для аналізу – правова база боротьби з поширенням епідемії формується і постійно змінюється, але в ній накопичено низку судових рішень по незаконних справах. Щодо запровадження профілактики епідемії та обмежувальних заходів, більшість відповідних рішень ухвалені судом першої інстанції та ще не пройшли наступну стадію судового розгляду.

Розробляється методика оцінки ефективності дій влади в різних сферах пандемії, головне – процес пандемії, перспективи припинення та можливі наслідки важко передбачити в глобальному та національному масштабах. [38, с. 3].

Враховуючи зазначені вище обмеження, відправною точкою для вивчення впливу пандемії COVID-19 на захист прав і свобод громадян може стати дослідження громадської думки з суміжних питань. Зокрема, оцінено захист прав людини та громадянських прав і свобод в державі в умовах масштабної коронавірусної інфекції (COVID-19), ставлення громадян до наслідків тимчасового обмеження їхніх прав і свобод, актуальні дії влади та бажання громадян Активно захищати свої права. З цією метою Центр Разумкова за підтримки Фонду Ганса Зайделя в Україні провів дослідження «Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах коронавірусної інфекції (COVID-19): особливості та методи вдосконалення», а також результати представлені в цій публікації.

Боротьба з пандемією COVID-19 вимагає максимальної мобілізації ресурсів держави та суспільства, а також безпрецедентної взаємодії держави, громадянського суспільства та членів суспільства. У той же час деякі заходи боротьби з поширенням епідемії не дадуть результату, якщо не будуть введені певні обмеження прав людини та прав і свобод громадянина, гарантованих Конституцією. У цьому випадку державне відомство пройшло перевірку законності, яка частково залежить від того, наскільки громадяни виправдовували обмеження, введені державою щодо громадян, та заходи, що здійснюються підприємствами для подолання загрози епідемії.

Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №211 від 11.03.2020 року «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» вирішили ізолювати всю Україну, заборонивши: абітурієнтам відвідувати навчальні заклади; проводити всі масові заходи з певною кількістю учасників, за винятком необхідних заходів для забезпечення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування.

Також влада ухвалила ряд рішень щодо обмеження роботи пунктів пропуску та запровадила нові методи та санкції для притягнення до відповідальності осіб, які порушили карантин.

Коли ми говоримо про спеціальні системи, такі як ізоляція чи надзвичайні ситуації в країні, ми повинні розуміти, що ці системи в основному забезпечуються обмеженням основних прав людини. Тому в ці періоди як ніколи важливо оцінити втручання держави в права людини: чи є воно розумним, необхідним і чи справді переслідується мета захисту.

Згідно з аналізом вищезазначених нормативно-правових актів, найбільше постраждали: обмеження права на повагу до приватного життя; обмеження особистої свободи та прав на недоторканність, що примушують громадян приймати спостереження; обмеження права громадян на свободу руху: заборона певних видів дій, які перетинають державні кордони та пункти пропуску, скасовують транспортне сполучення; обмежують право на свободу мирних зібрань - забороняють збирання більше певної кількості людей; обмежують право на освіту - забороняють вхід до навчальних закладів; обмежують право на свободу віросповідання - заборонити релігійну діяльність; обмежити право на отримання медичних послуг - тимчасово призупинити планові заходи госпіталізації та заплановані операції, крім невідкладних і невідкладних ситуацій [39, с. 23].

Чи можна обмежити свободу в надзвичайній ситуації? Так, але потрібна вагома причина. Цей основний принцип верховенства права відображений у «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (далі – «Конвенція»), а саме: статті 8, 9, 10 та 11 передбачають

втручання в основні права там, де це є «необхідним у демократичному суспільстві для захисту здоров'я».

Стаття 15 Конвенції також передбачає відступ від певних прав, а саме: «Будь-яка Договірна Сторона може вживати заходів для відступу від своїх зобов'язань за цією Конвенцією лише у мірі, необхідному для надзвичайних ситуацій, але ці заходи не повинні бути несумісними з іншими зобов'язаннями, згідно з міжнародним правом».

По-перше, реакція держави на надзвичайну ситуацію має ґрунтуватися на доказах, а не на політичному тиску чи необхідності вжити заходів. Невідкладні заходи повинні мати чіткі наукові та медичні обґрунтування.

Не менш важливою є необхідність ухвалення законодавства для досягнення кінцевої мети. Необхідно довести, що рекомендації, м'які зобов'язання та обмежувальні заходи не спрацюють, а закон про якість потребує виконання.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини щодо порушення таких прав у межах статті 15 Конвенції, щоразу, коли заявник скаржиться на порушення його прав, передбачених Конвенцією, під час утримання, суд першим перевіряє, чи можна вжити заходів. Це є розумним відповідно до основних положень Конвенції; лише тоді, коли вони не можуть бути обґрунтовані таким чином, суд переходить до визначення, чи є відмова законною (наприклад, *Lawless проти Ірландії* (№ 3), § 15).

Європейський суд з прав людини роз'яснює застосування статті 1. У статті 15 Конвенції зазначено, що належна увага була приділена таким факторам: характеру прав, на які вплинула відмова, обставинам, які спричинили надзвичайну ситуацію, та її тривалості (*Brannigan and McBride v. United Kingdom*, 43 A. and інші проти Сполученого Королівства (стаття 173)); чи достатньо звичайного законодавства для подолання загрози, яку створює суспільна небезпека; чи є ці заходи ефективною реакцією на надзвичайні ситуації; чи використовуються ці заходи для санкціонованих цілей; чи забезпечують вони гарантії від зловживань.

Тому в контексті обмеження прав на території України та демонстрації обмежень щодо втручання в ці права необхідно визначити, чи існує реальна суспільна небезпека, чи вжито заходів проти загрози та чи є відповідним національне законодавство.

Як ми всі знаємо, в основному за рішенням ВООЗ коронавірусна інфекція вважається пандемією, тобто тим, що вона є загрозою і суспільною небезпечною, тому це свідчить про наявність суперечок і проблем. Стаття 15 Конвенції. Разом з тим, адекватність оціночних заходів та адекватність законодавства є гострим і спірним питанням. Наразі в Україні, м'яко кажучи, сподіваються на краще [38, с. 12].

Наразі в Україні введено режим надзвичайного, а не надзвичайного стану. Різниця між надзвичайним і надзвичайним станом полягає в тому, що він не має чітких правових обмежень, ні прав, які можуть бути обмежені, ні ступеня обмеження, і він переважно носить рекомендаційний характер.

Беручи до уваги численну прецедентну практику Європейського суду з прав людини щодо втручання держави в права особи, суд зазначив, що для виправдання такого втручання необхідні три фактори:

- якісний закон - національні закони мають бути чіткими, передбачуваними та належним чином доступними (Сілвер та інші проти Сполученого Королівства, § 87). Чіткі вимоги застосовуються до обсягу повноважень, наданих державним органам. Національні закони повинні обґрунтовано та чітко визначати обсяг і методи здійснення відповідних повноважень, наданих державним органам влади, щоб гарантувати, що люди користуються мінімальним захистом у демократичному суспільстві відповідно до закону (Piechowicz проти Польщі, § 212);

- законна виправдана мета - є встановлення конкретних, вимірних, досяжних, реалістичних і зазвичай цілей для зміни та покращення майбутніх умов;

- соціальні потреби – відповідне співвідношення між балансом прав людини та правами всієї нації на здорове виживання та безпечне довкілля.

Баланс інтересів особистого та громадського здоров'я знайшов своє відображення у справі «Соломахін проти України» (стаття 36) у 2012 році. Суд зазначив, що з міркувань охорони здоров'я та необхідності контролю поширення захворювання в області, можна вважати, що порушення фізичної недоторканності заявника є розумною.

Слід зазначити, що Європейський суд з прав людини в першу чергу звертає увагу на наявність якісного права, оскільки його відсутність автоматично свідчить про його невідповідність юридичним цілям та суспільній необхідності. Визначення того, що захід не «відповідає закону», достатньо для того, щоб суд визначив наявність порушення. Тому немає потреби перевіряти, чи переслідує втручання «правову мету» чи «необхідне в демократичному суспільстві» (М.М. проти Нідерландів, § 46).

У той же час якість законодавчих актів, що нашвидкуруч прийнято в країні, викликає сумніви. Проте найважливішим питанням щодо якості закону є визначення чіткого кола обов'язкових та рекомендованих тем і заходів для виконання. Інше питання – узгодженість обмежень з іншими обов'язками, особливо обмеженнями пересування та обов'язком працювати на стратегічно значущих об'єктах, діяльність яких залежить від наявності карантинного населення. Так само законодавство чітко не визначає в плані механізм впровадження та застосування обмежувальних заходів, таких як примусова госпіталізація, але не вказується, хто має здійснювати таку госпіталізацію, а хто – таку госпіталізацію [37, с. 14].

Що стосується адекватності вжитих заходів, то можуть виникнути питання щодо потреб громадськості. Не забуваймо, що карантинний період в Україні припадає на період посіву та збирання врожаю, але агрокомпанії чітко не обумовили, що на них поширюються загальні карантинні обмеження, що ще більше вплине на продовольчі можливості країни.

Слід зазначити, що терміновість регуляторних законопроектів не може бути виправданням неякості, тому законодавці на рівні лікарів мають

працювати цілодобово, адже всі дії будуть мати наслідки, а недосконала ізоляція може мати вкрай негативні наслідки.

Хоча в законодавстві є певні лазівки, кожен повинен дбати про своє здоров'я і не загрожувати іншим, тому що права однієї особи закінчуються на початку прав іншої людини, тому право на свободу дій припиняється, коли інша особа користується безпечним середовищем.

2.2.Обмеження прав і свобод громадян в умовах введення воєнного стану

Відповідно до статті 3 Конституції України держава визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими суспільними цінностями.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрям діяльності країни. Заохочення та захист прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Життєво важливим інтересом України є справді захист прав і свобод громадян та особистої безпеки.

У період існування особливої правової системи завдання забезпечення прав і свобод громадян набуло особливої актуальності – у різних надзвичайних ситуаціях, коли суспільство та держава з якихось причин не можуть нормально функціонувати. Конституції різних країн часто визначають, що певні права і свободи можуть бути обмежені за особливих обставин.

За сучасних умов будь-які можливі обмеження прав і свобод громадян мають відповідати міжнародному праву та здійснюватися у суворій відповідності до національного законодавства.

Загальна декларація прав людини (п. 2, стаття 29) передбачає, що права і свободи кожної особи можуть бути обмежені законом, лише для того, щоб права інших належним чином визнавались і поважались, а також задоволення

справедливих вимог моралі, суспільного ладу та добробуту у демократичному суспільстві.

Тому основна вимога полягає в тому, що будь-які обмеження прав і свобод громадян допускаються лише тоді, коли передбачено конституцію конкретної країни та дотримується міжнародне право. Це повною мірою стосується обмежень прав і свобод громадян в умовах надзвичайного чи воєнного стану.

Для розуміння об'єктивних потреб та можливих обмежень, що обмежують певні права і свободи громадян під час воєнного стану, важливим є вивчення норм міжнародного права та зарубіжної практики воєнного стану [40, с. 22].

Як свідчить історичний досвід, історичні кризи в більшості країн вимагають тимчасового обмеження прав і свобод громадян у певних надзвичайних ситуаціях, у тому числі введення надзвичайного чи воєнного стану.

Водночас за сучасних умов будь-які можливі обмеження прав і свобод громадян мають відповідати міжнародному праву та неухильно виконуватися відповідно до національного законодавства.

З прийняттям Конституції України причини введення воєнного та надзвичайного стану були жорстко розділені. Далі наводиться аналіз ст. 106 Конституції, якою визначено, що Президент України може ввести воєнний стан на окремих частинах території країни (ст. 106, ч. 20 Конституції) у разі нападу та повної зовнішньої загрози національній незалежності. Відповідно до Конституції, Президент України може в окремих місцях ввести надзвичайний стан з внутрішніх причин (ст. 106, ч. 21 Конституції України).

Відповідно до статті 92 Конституції України правова система воєнного та надзвичайного стану повністю визначається законодавством України. Тому на підставі положень цієї статті 16 березня 2000 року було прийнято закон про «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 року, яка є правовою основою двох

спеціальних систем органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій за особливих обставин.

Метою введення воєнного стану за ст. 2 Закону України «Правовий режим воєнного стану» передбачає створення умов для здійснення органами державної влади, військовими штабами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями у разі збройної агресії або загрози нападу, державної незалежності, тобто зовнішній фактор [41, с. 44].

Метою надзвичайного стану є усунення загрози та відповідно до ст. 2 «Про правовий режим надзвичайного стану» служить найшвидшим для ліквідації надзвичайного стану техногенного або природного характеру, нормалізації ситуації, відновлення правопорядку при спробі захопити владу або змінити конституцію для відновлення конституційних прав і свобод силою. Інтереси юридичних осіб створюють умови для нормальної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства [41, с. 62]. Тому надзвичайний стан може бути запроваджено відповідно до статті 4 вказаного закону:

1) виникнення особливо серйозних техногенних і природних катаклізмів (стихійні лиха, катастрофи, особливо пожежі, застосування руйнівних методів, епідемії, зоонозні хвороби тощо), що загрожують життю та здоров'ю населення більшості територій;

2) здійснення широкомасштабних терористичних актів, що супроводжуються смертю або знищенням особливо важливих засобів існування;

3) виникають міжнаціональні та міжрелігійні конфлікти, блокують або захоплюють окремі особливо важливі об'єкти чи території, загрожують безпеці громадян, порушують нормальну роботу органів державної влади та місцевого самоврядування;

4) поява масових заворушень, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежує їх права і свободи;

- 5) спроби силового захоплення державної влади або зміни конституційного ладу України;
- 6) масштабний перетин державних кордонів з територій сусідніх держав;
- 7) необхідність відновлення конституційного порядку та діяльності органів державної влади.

2.3. Обмеження прав і свобод громадян згідно з Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

У працях провідних вітчизняних учених-юристів підкреслюється, що права й свободи людини повинні захищатися Конституцією України та не мають обмежуватися діяльністю державних органів. Водночас і вчені, і практики усвідомлюють, що в умовах зростання злочинності, поширення корупційних проявів та інших негативних явищ окремі обмеження прав громадян можуть допускатися. Одним із видів державно-правової діяльності, що певною мірою стосується приватного життя осіб та обмежує їх конституційні права й свободи, є оперативно-розшукова діяльність. В.В. Яворський констатує, що на сьогодні діяльність підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, часто порушує європейські стандарти прав людини. Права людини ще не стали тією категорією, яка на практиці обмежує від зловживань роботу правоохоронних органів [42].

Через цю обставину законодавством закріплено систему гарантій, спрямованих на дотримання прав громадян у діяльності оперативних підрозділів, серед яких слід виділити насамперед такі:

- 1) право здійснювати оперативно-розшукову діяльність надається спеціально вповноваженим державним органам і відповідним оперативним підрозділам у їх структурі. Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами, громадськими

організаціями, фізичними або юридичними особами забороняється (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

2) проведення виняткових оперативно-розшукових заходів, що обмежують права громадян, допускається за наявності достатніх підстав та у випадках, якщо іншим способом отримати відомості неможливо (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

3) оперативно-розшукові заходи, які тимчасово обмежують права громадян, проводяться за рішенням суду, про отримання якого оперативний підрозділ повідомляє прокурора (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

4) під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів допускаються оперативно-розшукові заходи, що тимчасово обмежують права громадян (ч. 14, ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

5) відомості, які отримані під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та щодо особистого життя, честі, гідності, якщо вони не містять інформацію про здійснення заборонених законом дій, не підлягають зберіганню, використанню та повинні знищуватися (ч. 12 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [42].

Положення щодо гарантій прав громадян містяться як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правових актах.

Пункт 1 статті 1 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року передбачає: «Ніхто не може безпідставно втручатися в приватне життя, сім'ю, дім або зв'язок, а його честь і репутацію не можуть зазнавати. Кожен має право на юридичний захист від такого втручання або нападів».

Це право також закріплено в ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 жовтня 1950 року: «Кожен має право поважати своє приватне та сімейне життя, житло та кореспонденцію». Отже, згідно з європейськими стандартами прав людини, зокрема

Європейської конвенції про захист прав людини, і відповідними рішеннями Європейського суду з прав людини, а також інших конвенцій Ради Європи оперативно-розшукові заходи можуть здійснюватися лише за дотримання певних чітких вимог, оскільки вони обмежують права людини й основні свободи. Повинні чітко визначатися цілі обмеження, процедура має чітко прописуватися в законодавстві, а також мають існувати необхідні гарантії дотримання прав людини [43].

У Хартії Європейського Союзу про основні права також міститься положення щодо приватності особистого життя. Так, у ст. 7 цього документа закріплено, що кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, свого житла та спілкування.

У ст. 67 Конституції України також наголошується, що конституційні права й свободи людини та громадянина не можуть обмежуватися, крім випадків, передбачених Конституцією України. Конституція України встановлює такі гарантії дотримання принципу законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності:

- особа вважається невинуватою і не підлягає кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та не визнано винним судом;
- підозрюваний, підсудний чи підсудний має право на захист;
- окрім обмежень, встановлених законами та судовими рішеннями, злочинці користуються всіма правами людини та громадянина;
- ніхто не зобов'язаний доводити, що він був невинним на момент вчинення злочину;
- усі сумніви у винності особи трактуються на її користь;
- обвинувачення не може ґрунтуватися на незаконних доказах, а також на припущеннях.

Положення Конституції України щодо обмеження прав громадян у сфері оперативно-розшукової діяльності знаходять конкретизацію в

галузевому законодавстві, що більш детально встановлює мету, підстави, умови й порядок прийняття рішень про подібні обмеження [44].

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» у ч. 2 ст. 8 встановлює, що таємне проникнення у житло чи інше майно особи, видалення інформації з каналів зв'язку, контроль зв'язку, телефонних розмов, телеграм та інших засобів зв'язку, використання інших технічних засобів для отримання інформації - рішення суду, ухвалене на вимогу відповідальної особи або його заступника, а про отримання такого дозволу суду чи про відмову в ньому зазначені особи повідомляють прокурора протягом доби. У даному випадку ці заходи застосовувалися відповідно до закону, виключно для запобігання злочину або з'ясування істини під час розслідування кримінальних справ, інакше отримати інформацію було б неможливо.

З огляду на те, що в оперативно-розшуковій діяльності можуть траплятися випадки, коли зволікання з проведенням заходів, обумовлене процедурами отримання дозволу, може призвести до втрати можливості своєчасно отримати важливу для розслідування інформацію, ч. 14 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає спрощений порядок проведення цих заходів: у разі оперативної необхідності невідкладного здійснення заходів, пов'язаних з обмеженням прав громадян, оперативно-розшукові підрозділи можуть приступити до їх проведення, проте зобов'язані протягом 24 годин повідомити суд або прокурора про застосування й підстави для їх проведення. Отже, у будь-якому разі судовий дозвіл на проведення заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян, є обов'язковим [45].

Законодавство України, крім процедурно-процесуальних гарантій, які переважно встановлюють механізми прийняття законних та обґрунтованих рішень щодо обмеження прав громадян у сфері оперативно-розшукової діяльності, містить також гарантії кримінально-правового змісту. Насамперед ідеться про ст. ст. 162 і 163 Кримінального кодексу

України, які встановлюють відповідальність за порушення прав громадян на недоторканність житла, таємницю телефонних розмов, поштово-телеграфної кореспонденції та інших відправлень, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

Крім Конституції та законів України, судовою владою також встановлено порядок прийняття рішень щодо застосування тимчасових обмежень щодо позовів щодо цивільних прав та проведення слідчих заходів. Так, у зв'язку з неоднозначним застосуванням судами норм законодавства під час надання оперативним підрозділам дозволів на проведення оперативно-розшукових заходів, які тимчасово обмежують права й свободи людини та громадянина, а також обшуків і примусових виїмок Верховний Суд України оприлюднив Постанову Пленуму від 28 березня 2008 р. №. 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» [46].

У постанові зазначено, що Конституція України та законодавчі положення можуть тимчасово обмежувати конституційні права і свободи людини і громадян, оприлюднені статтею 1. ст. Статті 30, 31, 32 Конституції України (Недоторканність житла; конфіденційність зв'язку, телефонних розмов, телеграм та інших повідомлень; заборона втручання в приватне та сімейне життя), під час підприємницької та слідчої діяльності, слідства та досудового розслідування. Основи та порядок здійснення заходів, пов'язаних із тимчасовим обмеженням цих конституційних прав і свобод людей і громадян, визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», Законом України «Про Національну поліцію України», Законом України «Про контррозвідувальну діяльність», Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Згідно з п. п. 7, 9 ч. 1, ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» за вмотивованим рішенням суду можуть застосовуватися такі обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, передбачених ст. ст. 30, 31, 32 Конституції України:

- негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи;
- видалити інформацію з каналів зв'язку;
- контроль зв'язку, телефонних переговорів, телеграм та інших комунікацій;
- використовувати інші технічні засоби для отримання інформації.

Обмеження цих конституційних прав і свобод людини і громадян під час оперативно-розшукової діяльності, слідства та судового розслідування допускається лише за обґрунтованими судовими рішеннями (крім надзвичайних ситуацій, передбачених ч. 3 ст. 30 Конституції України).

Тому обмеження цих конституційних прав і свобод людей і громадян під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства допускається лише за обґрунтованими рішеннями суду (крім надзвичайних випадків щодо порятунку, передбачених ч. 3 ст. 30 Конституції України); такі заходи носять винятковий і тимчасовий характер). Якщо відомості не можуть бути отримані іншими способами, вони використовуються для порушення кримінальних справ з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам. Дії та слідчі заходи, що допускаються після порушення кримінальної справи, не залежать від тяжкості злочину [47].

Порядок прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, які тимчасово обмежують права громадян, отримав також

регламентацію в нормативно-правових актах підзаконного характеру, наприклад, Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації» від 26 вересня 2007 р. №. 1669 (прийнятій на виконання Указу Президента України «Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів» від 7 листопада 2005 р. №. 1556). Заходи щодо тимчасового обмеження прав людини та порядок отримання дозволу суду на використання вилученої інформації визначають порядок отримання дозволу суду на заходи, які тимчасово обмежують права людини (таємне вторгнення в будинки чи інше майно, використання технічних засобів для отримання інформації, вилучати інформацію з каналів зв'язку, встановлювати контроль за спілкуванням особи, телефонними розмовами, телеграмами та іншими зв'язками), а також використання добутої інформації, отриманої під час здійснення заходів.

Порядок застосування такої інформації, якщо інше не передбачено законом, не регулює питання здійснення правосуддя. Отримання дозволу й використання інформації здійснюються відповідно до вимог режиму секретності.

Заходи, які тимчасово обмежують права людини, можуть здійснювати лише ті підрозділи, яким законом надано право на провадження оперативно-розшукової діяльності. Для отримання дозволу керівник оперативного підрозділу, у провадженні якого перебуває оперативно-розшукова чи контррозвідувальна справа, або його заступник вносять на розгляд суду подання про отримання дозволу, погоджене у визначених законом випадках прокурором [48].

Проведення оперативно-розшукових часто пов'язується з ризиком завдання шкоди особам, щодо яких вони здійснюються. Інколи виникають ситуації, коли є достатні підстави й дотримано всіх умов для проведення оперативно-розшукових заходів, проте після її виконання з'ясовується,

що винність особи у вчиненні злочину не доведено; у порушенні кримінальної справи відмовлено або кримінальну справу припинено у зв'язку з відсутністю події злочину, за відсутності в діянні складу злочину та на інших підставах, передбачених ст. 6 Кримінального процесуального кодексу України. При цьому особа може стверджувати, що її конституційні права порушено, а якщо вважає, що така шкода завдала їй шкоди, то може вимагати відшкодування збитків.

Важливою гарантією законності й дотримання прав людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності є те, що підрозділи, які використовують автоматизовані інформаційні системи в оперативно-розшукової діяльності, повинні забезпечити можливість розголошення персональних даних на запити слідства, прокуратури, судів. У місці зберігання інформації має бути гарантована її надійність і надійність захисту.

Здійснення оперативними підрозділами правоохоронних органів гласних і негласних слідчих дій пов'язується з обмеженням прав людини й громадянина, одним із яких є збір конфіденційної інформації про особу, що є безпосереднім втручанням у приватне життя. Підставою для збору персональних даних про особу є дозвіл суду на проведення такого заходу. Нагляд за дотриманням законності під час збору конфіденційної інформації в ході оперативно-розшукових заходів покладається на прокуратуру й суд.

Суди повинні вимагати, щоб у поданні про дозвіл на збирання конфіденційної інформації про особу наводилося обґрунтування необхідності проведення зазначеної дії, а також зазначалося, яке саме доказове значення матимуть ці документи або предмети та чи немає можливості отримати їх іншим шляхом. Суд, отримавши подання, вивчає матеріали справи, надані йому ініціатором подання, за необхідності вислуховує думку слідчого, прокурора, працівника підрозділу, який проводить оперативно-розшукову діяльність, і виносить умотивовану

постанову про задоволення подання або відмову в такому задоволенні, якщо для цього немає підстав. Якщо надається не вся справа, а лише її частина, якщо надаються лише окремі копії процесуальних документів, суди можуть повертати такі подання без розгляду.

Відомості, отримані в результаті оперативно-розшукової діяльності та слідчої діяльності, пов'язаної з особистим життям, честю і гідністю, якщо вона не містить відомостей про дії, заборонені законом, не підлягають зберіганню та підлягають знищенню. Інформація, отримана в результаті підготовки окремих осіб або груп терористичних актів або вчинення терористичних актів і слідчих дій, може зберігатися до 5 років [49].

Відповідно до законодавства України результати обшуків, що становлять державну таємницю, та відомості про особисте життя, честь і гідність не підлягають передачі чи розголошенню. Ця гарантія легітимності процесу імплементації бере свій початок з Конституції України. За передачу та розголошення такої інформації працівники оперативного підрозділу та особи, яким доручено оперативно-розшукову діяльність або одержали таку інформацію у зв'язку з виконанням службових обов'язків, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством, за винятком протиправних дій. порушення прав людини у разі розголошення інформації.

Дії та слідчі дії щодо тимчасового обмеження прав людини здійснюються з метою:

- запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам;
- зупинити та розкрити тяжкі чи особливо тяжкі злочини;
- пошук людей, які ухиляються від покарання або пропали безвісти;
- охороняти життя, здоров'я, житло та майно працівників судів і правоохоронних органів, а також осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- припинення розвідувально-диверсійної діяльності в Україні.

У ч. 15 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачено, що за наявності фактів, які свідчать про підготовку або вчинення тяжкого злочину, він може провести візуальні спостереження для встановлення даних про особу та її спорідненість з метою отримання доказів, що мають ознаки інформації, а також для забезпечення безпеки судів і працівників правоохоронних органів, а також осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, членів їх сімей та близьких родичів. Отже, візуальне спостереження - це цілеспрямоване, безпосереднє візуальне або опосередковане (з використанням оперативно-технічних засобів) сприйняття і фіксація явищ, подій і фактів, які становлять інтерес для операцій під час проведення операцій і слідчих заходів. Співробітники спеціальних підрозділів правоохоронних органів або особи, які з ними співпрацюють, можуть за його дорученням безпосередньо проводити візуальні спостереження, у тому числі на основі конфіденційності. Результати візуального спостереження оформляються сертифікатом, який супроводжується фото-, відео- та аудіофільмами, отриманими під час виконання.

Особлива увага має приділятися наявності ознак тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Від визначення ступеня тяжкості злочину, фактичні дані про який можуть бути об'єктом пошуку й фіксації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, залежить перелік дозволених до застосування оперативно-розшукових заходів.

За наявності фактів, які свідчать про те, що він готується або вчиняє тяжкий злочин, можуть бути проведені візуальні спостереження для встановлення відомостей про особу та її стосунки, для отримання відомостей, що вказують на ознаки таких злочинів, а також для забезпечення відповідальності працівників суду та правоохоронних органів, а також осіб які беруть участь у кримінальному судочинстві сторін, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [50].

Суб'єкти оперативно-розшукової діяльності мають бачити в людині, що обирається об'єктом оперативно-розшукового впливу, особистість, інтереси якої охороняються державою загалом та оперативно-розшуковою діяльністю зокрема. Тому для отримання інформації забороняється використовувати технічні засоби, психотропні засоби, хімічні речовини та інші речовини, що пригнічують волю або загрожують здоров'ю людей та довкіллю.

Висновки до розділу 2

Covid-19 приніс урядам серйозні виклики. Проте, борючись за людські життя, важливо хоча б зберегти певний «державний імунітет» та дотримуватися основних принципів верховенства права.

У вітчизняній законодавчій базі є серйозні недоліки щодо обмежень щодо запобігання епідемії, щодня масово порушуються права та свободи громадян. На мою думку, важливість якісного правового нагляду в цьому плані не потребує дискусії, адже країни, які давно порушували конституцію, самі вмирають.

Якщо уряд, громадянське суспільство та приватний сектор зроблять права людини ядром нинішньої кризи, ми зможемо краще реагувати на вірус по всій країні.

Підсумовуючи розглянутий матеріал, можна зробити висновок, що будь-які обмеження, введені країною, ґрунтуються на основних правилах, передбачених конституцією.

Такі дії завжди були спрямовані на ліквідацію катастроф та інших ситуацій, які можуть негативно вплинути на життя громадян. Країна докладатиме максимум зусиль для подолання цієї ситуації, коли національна безпека чи життя людей на її території під загрозою. Однак, як зазначено в Конституції та Загальній декларації прав людини, ніхто не має права

порушувати права і свободи громадян, навіть у воєнному чи надзвичайному стані.

Важливо розуміти і вміти розрізняти ці два поняття, щоб не піддатися на провокації і не бути введеними в оману неправдивою інформацією, яку поширюють друзі, знайомі і навіть ЗМІ. Завжди знайте і пам'ятайте про свої права, особливо за незвичних умов життя, які змінилися через ситуацію в країні.

З точки зору оперативно-розшукової діяльності, це вид юридичної діяльності, що має високу ймовірність порушення та утиску прав особи. У цьому сенсі наявність процесуальних та матеріально-правових інструментів, що обмежують можливість втручання у сферу особистої свободи, є ключовим фактором забезпечення стабільного правопорядку. Тому дії та слідчі дії є дуже репрезентативними, оскільки необхідно забезпечити баланс особистих інтересів і прав, а також поняття соціального добробуту.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

3.1. Удосконалення нормативно-правових актів, що регламентують діяльність держави з обмеження прав і свобод громадян в Україні

У реаліях сучасної політики та права потребують подальшого вдосконалення допустимість обмежень прав людини, прав і свобод громадянина Конституцією та законами. Перш за все, мова йде про подолання інертності пострадянської доби, тобто за відсутності реальних гарантій та механізмів реалізації держава активно закріплює широкий спектр прав людини та громадянських прав і свобод. При цьому, беручи до уваги закріплення положень Конституції України щодо того, що затвердження та забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави (ст. 3), а положення про допустимість обмежень окремих прав людини та громадянських прав і свобод (ст. 64) роз'яснюють конституційні основи допустимих обмежень прав і свобод людини і громадянина необхідно визначити напрями удосконалення правового регулювання конституційних прав і свобод людини і громадянина та законодавчі обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Крім того, статті 22 та 157 Основного Закону України відіграють захисну роль щодо можливих обмежень прав і свобод та містять дуже проблемні формули, які притаманні не суттєвим методам, а в чистому вигляді. Тому представляється корисним порадити Венеціанській комісії посилити конституційний захист прав і свобод шляхом закріплення в тексті основного закону України спеціальних формул – на кшталт тієї, що міститься в п. 2 ст.19 Основного закону Німеччини (Grundgesetz) «сутність основного права не може бути порушена жодним чином».

Крім того, П.М. Рабінович розглядав природу природних прав як можливість задовольнити основні потреби виживання та розвитку людини [51, с. 10].

З огляду на викладену ситуацію, природу специфічних прав людини необхідно розглядати як можливість задоволення індивідуальних потреб і розвитку, ми враховуємо пріоритети держави у конституційно-правових обмеженнях прав і свобод громадян і особистості.

У контексті цього дослідження з метою визначення шляхів удосконалення правового регулювання конституційних обмежень прав людини та громадянських прав і свобод вважаємо позитивним напрямком конституційного регулювання, що розглядає обмеження прав людини та прав і свобод громадянина, прав і свобод, зазначених у попередньому розділі, міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, а також окремих існуючих наукових розробок з цього питання.

Це пов'язано насамперед з неприпустимістю встановлення в Україні протиправних обмежень прав і свобод людини і громадянина. Під одним із таких незаконних обмежень у науці розуміється дискримінація, критеріями якої є відсутність розумного обґрунтування, а також несумірність обмеження права та мети [51, с. 139].

Тому ми приходимо до висновку про необхідність вивчення таких протиправних обмежень, як дискримінація. Однак одним із позитивних аспектів конституційних положень, що забороняють дискримінацію в зарубіжних країнах, є заборона обмежень за ознакою інвалідності, особливо з огляду на обмеження через інвалідність, метою чи результатом яких є недооцінка чи відмова від визнання, впровадження чи реалізації політичні, економічні, соціальні, інші права людини та основні свободи в культурі, громадянстві чи будь-якій іншій сфері. Це передбачає всі форми дискримінації, включаючи відмову в розумному пристосуванні.

Рада Європи наголошує, що дискримінація за ознакою інвалідності повинна бути заборонена, що в свою чергу свідчить про необхідність

включення цього положення до Конституції України для запобігання будь-яким обмеженням прав і свобод людей з інвалідністю. Це також пов'язано з наявністю сумнівів у тому, що інвалідність підпадає під зміст такого розпливчастого визначення, як «будь-яка інша ознака», що міститься у ст.14 Європейської конвенції з прав людини, яка визначає перелік причин заборони дискримінації та обмеження прав людини та прав і свобод громадянина, а інвалідності в переліку немає. Тому ідентифікація інвалідності як ознаки недискримінації та обмеження прав людини та громадянських прав і свобод є актуальною в сучасних умовах, у тому числі за даними опитувань громадської думки, що є одним із найактуальніших питань у сфері дискримінації в Україні.

Слід зазначити, що Конвенція про права людей з інвалідністю, яка була ратифікована Україною ще у 2009 році [187], визначає, що обмеження за ознакою інвалідності є дискримінацією за ознакою інвалідності та означає зменшення або відмову у визнанні, здійснювати або здійснювати нарівні з усіма іншими правами людини. і свободи в політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, включаючи відмову в розумному пристосуванні [52].

Також Законом України «Про основи запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінація за ознакою інвалідності – це обмеження у визнанні, здійсненні чи здійсненні прав і свобод у будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків обмеження має законну, об'єктивно виправдану мету, засоби досягнення якої повинні і є необхідними.

Вітчизняними науковцями вже обґрунтовано необхідність закріплення положень Основного Закону України щодо заборони дискримінації за ознакою інвалідності, однак, наразі немає конкретних пропозицій щодо конституційних норм, які б забороняли дискримінацію за ознакою інвалідності на рівні Конституції України, що унеможливило б встановлення незаконних обмежень прав і свобод. .

Деякі вітчизняні вчені відзначають необхідність суттєвого вдосконалення законодавства України через визначення вичерпного переліку допустимих відхилень у здійсненні права на недоторканність особистості шляхом пошуку достатніх правових підстав для його обмеження, додаткового регулювання повноважень окремих груп населення суб'єктів цього права, а також створення дійсно дієвого судового механізму захисту права на особисту безпеку. Подолання цих негативних явищ наповнить право людини на особисту недоторканність реальним змістом і гарантує його ефективний захист [53, с. 15]. Водночас висловлюється думка, що хоча Україна дотримується міжнародних стандартів та обмежує свободу виключно на підставах, які є важливими та закріпленими на рівні міжнародних документів, однак підстави та обсяг таких обмежень у багатьох випадках є надмірними. Крім деталізації переліку підстав обмеження права на свободу та особисту недоторканність, як свідчить зарубіжний досвід конституційного регулювання прав і свобод людини і громадянина, перелік підстав обмеження права на свободу пересування та вільний вибір вказано місце проживання.

На думку С.П. Головатого, через загальне право законодавець може повністю скасувати конституційний захист права на свободу пересування, оскільки в цьому випадку закон допускає будь-які обмеження прав. Тому детальний перелік причин обмеження права на свободу пересування не лише допоможе запобігти незаконним обмеженням прав людини та прав і свобод громадянина, а й забезпечить захист цього права.

Для визначення переліку причин обмеження прав особи на свободу та недоторканність слід звернутися до міжнародно-правових актів. Зокрема, ст. 12 Пакту про громадянські і політичні права передбачає такі причини обмеження права на свободу пересування: захист національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі людей або прав і свобод інших осіб [54, с. 31].

Допускаються норми чинного законодавства шляхом обмеження права на судовий захист. Відповідно до ст.171² Кодексу адміністративного судочинства України постановою місцевого загального суду як адміністративного суду у разі прийняття рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень є остаточним і не підлягає оскарженню.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 8 квітня 2015 р. у справі № 3-рп/2015 за конституційним поданням Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини про відповідність Конституції України (конституційність) з положеннями ч. 2 ст. 171² Кодексу адміністративного судочинства України визнав це положення таким, що не відповідає Конституції України та зазначає, що «таке обмеження права особи на оскарження рішень місцевих загальних судів як адміністративних апеляційних судів є обґрунтованим лише при оскарженні рішень про незначні адміністративні правопорушення.

В інших випадках фізичні особи мають право оскаржити рішення місцевого звичайного суду як адміністративного суду у разі притягнення до адміністративної відповідальності. Крім того, зазначена правова норма унеможлиблює оскарження до апеляційного суду рішень місцевих загальних судів як адміністративних судів у справах про рішення суб'єктів владних повноважень про накладення адміністративного стягнення. У зазначеному вище рішенні Конституційний Суд України визнав допустимим обмеження права особи на судовий захист з дотриманням таких принципів, як пропорційність і справедливість. Водночас з цього приводу суддя Конституційного Суду України В.І. Шишкін висловив окрему думку щодо зазначеного рішення Конституційного Суду України щодо допустимості застосування принципу пропорційності обмеження права особи при реалізації норм матеріального права та у виняткових випадках процесуального права. На думку В.І. Шишкіна, цей висновок має бути обґрунтований «всебічним дослідженням його правової сутності щодо можливого застосування в регулюванні процесуальних прав учасників

судового розгляду та можливості його використання для встановлення співмірності вчинених дій». з настанням наслідків, а отже, і встановленням рівня юридичної відповідальності» [55].

Відповідно до ст. 43 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», дії органів місцевого самоврядування або інтереси територіальних громад чи осіб, що суперечать Конституції України, законам України, рішенням Конституційного Суду України, а також діям Президента України та Кабінету Міністрів України оскарження вищими інстанціями чи судами. Подібні норми містяться в ст. 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» та інші чинні законодавчі норми.

Водночас чинне законодавство обмежує реалізацію цього права. Отже, порядок реалізації права на оскарження органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб судових рішень, дій чи бездіяльності регулюється Кодексом адміністративного судочинства України.

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України строк звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів становить шість місяців, якщо інше не встановлено, від дня, коли особа дізналася або повинна була знати. Адміністративний позов, поданий після закінчення встановленого законом строку, не розглядається після того, як на підставі позовного клопотання та доданих до нього матеріалів дізнався про порушення його прав, свобод чи інтересів, за відсутності підтвердженої причини. [56, с. 45]. Вважаємо, що встановлена нормою термінологія свідчить про незаконні конституційно-правові обмеження прав людини, прав і свобод громадянина, оскільки перешкоджає ефективній реалізації положень ст. 55 Основного Закону України. Венеціанська комісія на своєму 30-му пленарному засіданні у Венеції 07-08 березня 1997 р. щодо положення ст. 55 Конституції України зазначено про необхідність гарантувати кожному право на звернення до суду [52, с. 34].

Крім того, на шляху вирішення цієї проблеми ми підтримуємо Т.А. Калиновську, якій при вивченні нормативно-правових актів місцевих рад було запропоновано передбачити право оскарження таких актів протягом усього терміну їх дії. Фактично, відсутність тимчасових обмежень щодо судових рішень, дій чи бездіяльності щодо органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб є важливим аспектом, який слід враховувати при вдосконаленні конституційних обмежень є важливим аспектом, який слід враховувати при вдосконаленні механізму конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Саме тому, з метою недопущення встановлення незаконних обмежень права на судовий захист чинним законодавством України ч. 2 ст. 55 Конституції України: Кожна людина є захищеною, не обмежується її право на оскарження дій чи бездіяльності судів, органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а право особи на фактичне відновлення компетентним судом у разі порушення закону не повинно бути обмеженим.

Крім того, аналіз зарубіжних конституційних положень, що обмежують права людини та громадянські права і свободи, показує, що існують широкі норми, які встановлюють конституційно-правові обмеження прав людини та громадянських прав і свобод.

Вчені вважають, що в порівнянні з іншими принципами загального права принцип пропорційності безпосередньо спрямований на визначення необхідності державного втручання в права і свободи особи, а масштаби такого втручання спрямовані на захист прав і свобод від надмірних прав [56, с. 91].

У зв'язку з цим у літературі зазначається, що «Європейський комітет соціальних прав у своїй діяльності тлумачить (роз'яснює та уточнює) норми Європейської соціальної хартії на основі, зокрема, принципу пропорційності, покликаною забезпечити розумний баланс між правами людини в хартії, з одного боку, та інтереси та можливості суспільства та держави. Комітет

перевіряє законність дій держави, з'ясовуючи питання про те, чи відповідало застосоване державою обмеження права меті, яку таке обмеження викликало» [30, с. 12].

Водночас проект Конституції України 1992 р. містив положення про принцип пропорційності, а саме визначено, що обмеження мають бути мінімальними та відповідати принципам демократичної держави, а також щодо допустимості обмеження прав та свободи в режимі надзвичайного або воєнного стану на цей період і в обсязі, який визначається тяжкістю відповідного стану. Тому, враховуючи висновки Венеціанського комітету, вважаємо, що визначенням у статті 64 Конституції України є принцип пропорційності, який встановлює конституційно-правові обмеження прав людини та громадянських прав і свобод. У проекті Конституції України також містяться деякі загальні підстави конституційно-правових обмежень прав людини, прав і свобод громадянина, а саме: загальний добробут, захист держави чи громадської безпеки, здоров'я та моральність.

Крім того, я вважаю, що під час звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини необхідно проаналізувати чинне українське законодавство, яке обмежує права людини та громадянина. Відповідно до частини 3 ст. 55 Основного Закону України визначено, що кожен має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Статтями 1 і 2 українського Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначено, що парламентський контроль за дотриманням конституційних норм здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Права людини і права і свободи громадянина та захист прав кожного. Сферою дії цього Закону є відносини між громадянами України (незалежно від місця їх перебування) та іноземцями чи особами без громадянства у зв'язку з реалізацією прав людини та громадянина, та органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові та службові особи» [57, с. 33]. Закон встановлює право кожного без обмежень і перешкод звертатися до

Омбудсмена в порядку, встановленому чинним законодавством відповідно до ст. 21 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Водночас стаття 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» встановлює обмеження щодо розгляду звернень у разі їх розгляду судами.

Разом з тим, наявність у зазначеному законі положень про уникнення ухвалення судами та Уповноваженим Верховної Ради з прав людини рішень щодо врегулювання окремих правовідносин є цілком виправданою та унеможливить подальші колізії у виконання їх положень і, відповідно, не створюватиме перешкод для реалізації особою своїх прав і свобод. Разом з тим, вважаємо, що наявність безстрокових обмежень на розгляд судових звернень Уповноваженим з прав людини зменшує можливість реалізації прав і свобод, що, на нашу думку, свідчить про незаконність конституційно-правових обмежень прав людини.

Слід також звернути увагу на гарантії прав і свобод громадян України, які залишають тимчасово окуповані території. Стаття 18 Закону України «Про забезпечення прав і свобод і правовий устрій громадян тимчасово окупованих територій України». Відповідно до частини 1 ст. 18 закону «гарантує повну повагу громадянам України прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі права на суспільство, працю, право голосу, право на освіту після виїзду з тимчасово окупованих територій» [58, с. 44].

Отже, законодавча увага приділяється дотриманню соціального, трудового, виборчого права та права на освіту. При цьому, крім цих прав, закон також обмежує права власності (ст. 11), право брати участь в управлінні державними справами, право вільно голосувати і бути обраним на всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обиратися та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування (стаття 8), які не зазначені у цитованій статті.

Враховуючи викладене, вважаю, що ч. 1 ст. 18 зазначеного Закону зазначити: «Громадяни України гарантують повну повагу до прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі права на суспільство, працю, виборчі права та освіту, права власності, право на участь у державних справах, право на участь у всеукраїнських та місцевих референдуми, вільний вибір і право бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інші права, передбачені Конституцією України після виїзду з тимчасово окупованих територій».

Ми вважаємо, що ця ідея полягає в тому, щоб інтегрувати положення Основного Закону України до міжнародно-правових стандартів, уточнення підстав для конституційно-правових обмежень та включення посилання на суспільно природні підстави обмеження реалізації прав і свобод, т.к. необхідність досягнення балансу правової реалізації з правами та законними інтересами інших суб'єктів суспільства та всього суспільства, дійсно позитивно вплине на вдосконалення механізму конституційно-правового регулювання обмежень прав і свобод людини та суспільства. громадянин.

3.2 Зарубіжний досвід діяльність з обмеження прав і свобод громадян

Формування дієвих конституцій та правових норм, що обмежують права людини, права і свободи громадянина, є однією з найактуальніших проблем конституційного права.

Наявність різних і часто діаметрально протилежних наукових поглядів на це питання, а також відсутність Конституції України та чинного законодавчого визначення поняття «конституційно-правові обмеження прав і свобод особи та громадянина» можуть призвести до, в цьому випадку, з одного боку, обмеження будуть вважатися законними і не суперечать чинному законодавству, а з іншого боку, такі обмеження суперечитимуть правовій природі осіб і створюватимуть перешкоди для реалізації їх

основних прав, а також, тому вказують на певні обмеження з боку органів державної влади [59, с. 67].

Проте для формування оптимальної концепції законності конституції та законів, що обмежують права і свободи людини, а також подальшого розвитку конституції та правової системи надзвичайно важливим є аналіз досвіду зарубіжного конституційного регулювання. У зв'язку з цим рекомендується вивчити конституційні норми, які мають такі обмеження в зарубіжних країнах.

Водночас такий вид дослідження буде найефективнішим, якщо розглядати конституційні норми держав з різним конституційним устроєм, регулювати правовий статус осіб, враховувати різноманітність норм, що обмежують людей і громадян [59, с. 78].

У сучасній вітчизняній конституційній науці бракує комплексних досліджень конституційно-правового регулювання досвіду іноземних обмежень прав людини та прав і свобод громадянина, у тому числі встановлення таких обмежень іноземних конституційних норм. Водночас, окремі спроби дослідження питання закріплення обмеження основних прав і свобод були здійснені А.Є. Стрекаловим, який виділив три основні шляхи закріплення обмежень основних прав і свобод: а) метод «загального положення»; б) еталонний метод (метод конкретних застережень); в) комбінований метод, тобто поєднання «загального застереження» та конкретних застережень» [60, с. 149].

Таким чином, на думку цього автора, перший шлях «загальної позиції» нормативного закріплення конституційних обмежень основних прав і свобод полягає у встановленні загальних, фундаментальних та комплексних вимог, що визначають мету, підстави, межі та спосіб запровадження обмежень щодо будь-який із перелічених у конституції. ... праворуч, а також поява другого методу забезпечення обмежень - методу конкретних застережень, які протилежні до "загального застереження", що зумовлено диференціацією і конкретизація різноманітних сфер життя суспільства, різноманітних

обставин і прав, що відрізняються один від одного. Цей нормативний метод конституції та права для закріплення прав людини та громадянських прав і свобод полягає у встановленні обмежених можливостей та засобів для кожного конституційного права та свободи. Комбінаційний закон — це спосіб поєднання «загальної позиції» з конкретними застереженнями, тобто встановлення конституційних обмежень основних прав і свобод у контексті загальних принципів, що містять обмеження основних прав і свобод.

Крім того, в зарубіжній юридичній літературі в одному із сучасних досліджень зарубіжного досвіду встановлення обмежень прав людини А.А. Подмарьов визначив моделі конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини і громадянина (з урахуванням звичайних умов, а не надзвичайного стану): 1) перша модель: конституції встановлюють умови обмеження всіх прав і свобод (ціль, форми закріплення), співмірність), а також підстави, методи та процедури обмеження прав і свобод особи (Конституція Португалії 1976 р., Конституція Туреччини 1982 р., Конституція Хорватії 1990 р., Конституція Румунії 1991 р., Конституція Словенії 1991 р., Конституція Молдови 1994 р. Таджикистану 1994 р. 9 Конституція 5 Білорусі 1996 р., Конституція Польщі 1997 р., Конституція Албанії 1998 р., Конституція Швейцарії 1999 р., Конституція Киргизстану 2010 р.; 2) друга модель: у конституціях і обмеженнях прав є лише загальні положення свобод, а фактичний порядок та умови встановлення обмежень визначаються законом або положення про обмеження прав і свобод людини (Констит Бахрейн 2002 р. та Конституція Іраку 2005 р.); 3) третя модель: конституції встановлюють лише обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина, не зазначаючи загальних умов і порядку таких обмежень (Конституція Ірландії 1937 р., Конституція Італії 1947 р., Конституція Індії 1950 р., Конституція 62), Конституція Данії 1953 р., Конституція Сінгапуру 1959 р., Конституція Кіпру 1960 р., Конституція Монако 1962 р., Конституція ОАЕ 1971 р., Конституція Бангладеш 19727 р., Конституція Бангладеш 1972 р., Конституція Греції 1972 р., Конституція Греції 1960 р., Конституція

Іспанії 1978 Конституція Іспанії 1978 1991 р., Конституція Болгарії 1991 р., Конституція 9.9 Конституція Азербайджану 1995 р., Конституція Боснії та Герцеговини 1995 р., Конституція Грузії 1995 р., Конституція Омана 1996 р., Конституція Фінляндії 1999 р., Конституція Катару 1999 р., Конституція Катару, 1995 р [61].

Швидкий розвиток конституціоналізму та утвердження принципу переваги прав людини та громадянських прав і свобод над національними інтересами привели до появи єдиної концепції, тобто прийняття конституційних норм, що обмежують права. Сьогодні конституція майже кожної держави враховує певні стандарти та накладає певні обмеження на права людини.

З моменту прийняття в 1950 р. Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод спостерігаються окремі тенденції конкретизації конституційних норм, що закріплюють обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Конституція Португальської Республіки 1976 р. (ст. 18) визначає, що обмеження законом прав і свобод та їх гарантій можуть бути встановлені лише у випадках, спеціально передбачених Конституцією, а такі обмеження мають бути передбачені захистом інших прав. або інтереси, захищені Конституцією.

Так, Конституція Португальської Республіки 1976 р. більш детально закріпила конституційно-правові обмеження прав і свобод людей і громадян, зокрема, про встановлення основи - захисту інших прав. або інтереси, захищені Конституцією. Положення вищезазначеної Конституції визначається також принципом незворотності дії в часі при встановленні обмежень прав і свобод, згідно з яким закони, що обмежують права і свободи та їх гарантії, повинні носити загальний і абстрактний характер, не повинні мати зворотну силу. ефект при збереженні обсягу і незмінної суті конституційні положення

Конституція Турецької Республіки, прийнята в 1982 р., передбачає більш детальні конституційно-правові обмеження прав і свобод людей і громадян, закріплюючи, наприклад, норму про визнання боротьби за ліквідацію політичних, економічних та соціальних перешкоди, що обмежують основні права і свободи людини як головну мету і обов'язок держави (ст. 5) [62]. Крім того, в Конституції Турецької Республіки є окрема глава «Обмеження основних прав і свобод», згідно з положеннями якої основні права і свободи можуть бути обмежені законом, відповідно до букви і духу Конституції з метою захисту неподільної територіальної та національної цілісності держави, національного суверенітету Республіки, національної безпеки, громадського порядку, миру у всьому світі, суспільних інтересів, загальної моралі та охорони здоров'я, а також з чітко визначених причин, зазначених у постанові важливих статей Конституції [62]. Конституція Турецької Республіки також визначає, що загальні та спеціальні причини обмеження основних прав і свобод не повинні суперечити вимогам демократичного суспільства і не можуть використовуватися в інших цілях, ніж за прямим призначенням. Зокрема, встановлені загальні підстави обмежень поширюються на всі основні права і свободи.

З огляду на викладене, Конституція Турецької Республіки ще 1982 р. детально визначила процедури обмеження прав людини та громадянських прав і свобод, чітко обумовила всі причини обмеження прав людини та прав і свобод громадянина.

Проте в деяких конституціях, прийнятих після прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не було зазначено загальних положень конституційно-правових обмежень прав людини та громадянських прав і свобод. Зокрема, Конституція Республіки Македонія 1991 р. передбачала лише можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина за рішенням суду, а також у випадках і в порядку, передбачених законом [92].

Конституція також містить спеціальні положення щодо конституційно-правових обмежень прав людини та прав і свобод громадянина (ст. 54), які визначають, що свободи і права людей і громадян можуть бути обмежені лише за обставин, передбачених Конституцією.

Свободи та права людини можуть бути обмежені під час воєнного чи надзвичайного стану відповідно до положень Конституції.

Так, прийнята вже в 1991 р. Конституція Республіки Македонія детально не врегулювала встановлення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина, зокрема не визначала загальних підстав для обмежень. На відміну від Конституції Республіки Македонія, прийнятої в 1991 році, Конституція Республіки Молдова 1994 року досить детально встановила положення про конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, положення ст. 54 Конституції Республіки Молдова регулює: 1) заборону на прийняття законів, що забороняють або обмежують права та основні свободи людини і громадянина; 2) причини обмеження прав людини та громадянських прав і свобод - закони, що відповідають загальноновизнаним нормам міжнародного права та необхідні для національної безпеки, територіальної цілісності та економічної безпеки, громадського порядку з метою запобігання заворушенням та злочинів, захищають права, свободи та гідність інших осіб, запобігаючи розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або забезпечуючи довіру чи неупередженість судової влади; 3) перелік прав людини, які не можуть бути обмежені за жодних обставин (право на вільний доступ до правосуддя, презумпція невинуватості, право бути незворотним за законом, право знати свої права та обов'язки, право на життя, фізична та психічна цілісність). Відповідно до частини четвертої цієї норми обмеження має відповідати обставині, що його спричинила, і не може впливати на існування права чи свободи [63].

Отже, положення Конституції Республіки Молдова 1994 р., такі як 1) є окремі пункти, що регулюють обмеження прав людини та громадянина 2)

визначення об'єкта обмеження – права людини 3) є чіткий перелік причин обмеження; 4) встановлення переліку прав людини, які не можуть бути обмежені за жодних умов, є досить прогресивним і, на нашу думку, свідчить про чітку регламентацію обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Слід звернути увагу на врегулювання питання про встановлення обмежень прав людини і громадянина в Конституції Південно-Африканської Республіки 1997 року. Особливо стаття 36 Конституції Південно-Африканської Республіки передбачає, що права людини можуть бути обмежені лише за загальним правом, лише якщо таке обмеження є розумним і справедливим у відкритому та демократичному суспільстві, заснованому на повазі людської гідності, рівність і свобода, враховуючи такі чинники: характер права, важливість мети обмеження, характер і межі обмеження, співвідношення між обмеженням і його метою, назву методу обмеження, який використовується для досягти мети. Закон не може встановлювати обмеження прав, крім тих, які визначені цією статтею Конституції чи іншими її нормами [64].

Так, норма Конституції Південно-Африканської Республіки 1997 р. визначає загальні положення щодо встановлення обмежень прав і свобод людей і громадян (формальною основою є спеціальний закон, який визначає такі вимоги, як пропорційність цілей і підстав). за обмеження прав і свобод).

Враховуючи викладене, в чинних конституціях з 1917 року закріплено окремі положення щодо встановлення конституційно-правових обмежень. Водночас конкретизацію конституційно-правових обмежень прав людини та громадянських прав і свобод можна простежити до прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1950 році, зокрема про закріплення на конституційному рівні загальних норм, які чітко регулювали підстави, цілі та завдання конституційного встановлення. - законодавчі обмеження прав і свобод людини і громадянина, заборона на прийняття законів, які незаконно обмежують права і свободи людини і

громадянина, перелік прав людини і громадянина, які не можуть бути обмежені за жодних умов.

Зокрема, ще в 1917 році Конституція Мексиканських Сполучених Штатів встановила, що будь-яка дискримінація за етнічною або національною приналежністю, статтю, віком, інвалідністю, соціальним статусом, станом здоров'я, релігією, поглядами та переконаннями, сімейним станом або іншою дискримінацією людської гідності. з метою обмеження чи зменшення обсягу прав заборонено [65].

Порівнюючи перелік підстав, на яких встановлення обмежень не допускається, з Конституцією Сполучених Мексиканських Штатів 1917 р., щодо переліку підстав, за якими на сьогоднішній день заборонено встановлення обмежень, робимо висновок, що чинна Конституція України не включає до підстав, за якими, зокрема, заборонено сімейний стан, інвалідність, стан здоров'я та вік.

Такі ж положення щодо принципу недискримінації при встановленні обмеження прав містяться в п. 15 ст. 3 Конституції Індійської Республіки, яка передбачає, що жоден громадянин не може бути обмежений у правах за мотивами релігії, раси, касті, статі, місця народження тощо, а також не повинен мати особливих обов'язків і не може бути предметом особливих обмежень. про доступ до магазинів, ресторанів, готелів та інших громадських місць; використання колодязів, водойм, лазень, доріг та громадських об'єктів відпочинку, які повністю або частково утримуються за державні кошти та є відкритими для населення [66].

Виходячи з положень Конституції Індійської Республіки в порівнянні з Основним Законом України, з урахуванням конституційного устрою України, Конституція України не визначає таку ознаку недискримінації та обмежень як місце народження. Конституція Республіки Македонія (стаття 54) також визначає, що обмеження свободи та прав не повинні дискримінувати за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового чи соціального

походження. Обмеження свобод і прав не може стосуватися права на життя, заборони катувань, а також поведінки, яка принижує людську гідність, свободу думки, совісті, публічного вираження думок і релігії [67].

Враховуючи викладене, з наведеного положення Конституції Республіки Македонія робимо висновок, що в порівнянні з Конституцією України виділяється така додаткова ознака, як національне походження, відповідно до якої заборона дискримінації та встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина не допускається.

Враховуючи аналіз конституцій іноземних держав у порівнянні з Основним Законом України, такі ознаки заборони дискримінації та встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина, як-от сімейний стан, інвалідність, стан здоров'я, вік, місце народження, національне походження, не виділені. Крім того, в зарубіжних країнах спостерігаються тенденції щодо особливостей забезпечення індивідуальних прав і свобод людини і громадянина.

Так, Конституція Турецької Республіки (ст. 19) встановлює підстави для обмеження права людини на свободу та особисту недоторканність. До таких підстав належать: наявність спеціального закону, який встановлює такі обмеження; виконання судових рішень про обмеження свободи та застосування заходів безпеки, арешт чи затримання особи за рішенням суду або у випадках, передбачених законом; виконання постанови, метою якої є перевиховання неповнолітнього, що перебуває під слідством; здійснення правових заходів щодо лікування, навчання або перевиховання в спеціальних установах для психічно хворих, наркозалежних, а також осіб, які є носіями інфекційних захворювань, якщо такі люди становлять небезпеку для суспільства; арешт або тримання під вартою особи, яка в'їхала або намагалася в'їхати в державу, або особи, щодо якої прийнято рішення про видворення [68].

Аналіз цієї норми свідчить про те, що Конституція Турецької Республіки встановлює чітко визначений перелік підстав для обмеження права на особисту свободу та недоторканність.

Положення про обмеження права на свободу та особисту недоторканність містяться також у Конституції Грузії (ч. 2 ст. 18), яка визначає, що позбавлення чи обмеження особистої свободи без рішення суду не допускається [69]. Таким чином, ця норма передбачає наявність конкретної умови для встановлення будь-якого обмеження прав людини - рішення суду, яке встановлює таке обмеження. Стаття 37 Конституції Південно-Африканської Республіки встановлює обмеження права на свободу та недоторканність особи та можливість арешту та затримання особи без рішення суду під час надзвичайного стану за таких умов: повнолітній член сім'ї такої особи повинен якнайшвидше повідомити про її затримання, повідомлення про затримання має бути опубліковано протягом п'яти днів з дня затримання оприлюднити ім'я затриманого та причину затримання в національних ЗМІ, надати затриманому право вільно обирати лікаря, а також надати затриманому право обирати захисника та відвідувати його, обов'язковий судовий розгляд протягом 10 днів з дня затримання, право на особисту присутність затриманого при ухваленні рішення судом про затримання особи та оскарження продовження тримання під вартою [70].

Отже, у деяких зарубіжних країнах спостерігаються такі тенденції, що обмежують права особи на свободу та недоторканність: чітко визначений перелік підстав обмеження та наявність судових рішень. Обмеження свободи думки і слова, право вільно висловлювати думки і переконання в іноземних державах можна простежити до Конституції Сполучених Мексиканських Штатів, яка передбачає допустимість обмеження права на свободу публікації в порядку поваги приватного життя, моралі та громадського спокою (ст. 7) [71].

Беручи до уваги аналіз вищезазначених конституцій іноземних держав, приходимо до висновку, що існує така особливість встановлення

конституційно-правових обмежень прав і свобод думки і слова, свободу переконань людей і громадян з метою закріплення принципу заборони обмеження права на свободу слова і думки, релігії та поглядів, якщо їх реалізація не порушує прав і свобод інших людей.

Також визначено певні особливості зарубіжного досвіду регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина щодо встановлення обмежень права на свободу проживання та вільне пересування. Наприклад, ст. 23 Турецької Республіки визначено підстави обмеження права на свободу проживання та вільне пересування.

Отже, з метою запобігання злочинності, забезпечення соціального та економічного розвитку, забезпечення законного та впорядкованого процесу урбанізації та захисту державної власності свобода вибору місця проживання може бути обмежена відповідно до закону, свобода пересування може бути обмежена з метою судового розгляду, а також попередження правопорушень; свобода вільного виїзду за межі держави може бути обмежена через економічне становище в державі, соціальні зобов'язання або кримінальне розслідування. Крім того, ст. 38 Конституції Турецької Республіки забороняє державним органам накладати санкції на особисту свободу, винятки з яких визначаються законодавчо, з урахуванням внутрішнього розпорядку Збройних Сил [72].

Подібна норма міститься і в Конституції Грузії (ст. 22), яка встановлює обмеження права на вільне пересування по території Грузії та вільний вибір місця проживання. Ці обмеження можуть бути встановлені на основі закону з метою забезпечення необхідних для існування демократичного суспільства чи держави чи національної безпеки, охорони здоров'я, запобігання злочинності чи здійснення правосуддя [73].

Таким чином, на основі аналізу положень зазначених конституцій іноземних держав простежуються такі тенденції щодо особливостей формулювання на конституційному рівні обмежень свободи пересування

людей і громадян, права і свободи вільного вибору місця проживання, як конкретизація матеріальних підстав обмеження прав.

Також є особливості конституційного регулювання обмежень права власності. Зокрема, стаття 27 Конституції Сполучених Мексиканських Штатів встановлює допустимість обмеження права приватної власності у разі застереження суспільними інтересами [74], а Конституція Республіки Македонія (ст. 30) передбачає правові наслідки обмеження права власності та відчуження - справедлива компенсація [75]. Відповідно до ст. 21 Конституції Грузії обмеження права власності допускається для необхідних суспільних потреб у випадках, прямо передбачених законом, за рішенням суду або у разі невідкладної потреби, встановленої органічним законом, і лише за відповідну винагороду [76].

Отже, на основі аналізу окремих іноземних конституцій ми дійшли висновку, що, всупереч Основному закону України, в іноземних державах, де права власності обмежені, існує справедлива компенсація [77].

Проаналізоване положення ст. Стаття 20 Конституції Республіки Молдова стверджує, що будь-який закон, який обмежує право осіб на ефективне відновлення своїх прав компетентними судами у разі порушення їх прав, свобод чи законних інтересів є неприпустимим, і ми рекомендуємо підкреслити, що це особливість обмежує право на судовий захист.

Висновки до Розділу 3

На основі проведеного в цьому розділі дослідження можна зробити наступні висновки та зробити наступні пропозиції:

1. Запропонований у ст. 33 Конституції України деталізувати перелік підстав для обмеження прав і свобод людини і громадянина та викласти цю статтю у редакції: «Кожен, хто на законних підставах перебуває на території України, має право на свободу пересування, свободу вибору місця проживання та свободу виїзду з території України. Здійснення цього права

може бути обмежено з метою встановлення та забезпечення прав і свобод інших людей, утримання від посягань на інтереси національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку, запобігання заворушенням, терористичним актам чи злочинам, для здоров'я населення, для захисту репутації, запобігання розголошенню інформації з обмеженим доступом для підтримки авторитету та неупередженості судової влади».

2. Запропоновано внести зміни до ст. 55 Конституції України та закріплюють принцип неприпустимості обмеження права людини на ефективне відновлення його прав компетентними судами у разі порушення його прав, свобод чи законних інтересів.

3. Необхідно внести зміни до статті 64 Конституції України та уточнити причини конституційно-правових обмежень прав людини та прав і свобод громадянина, зокрема заборони прийняття законів, які незаконно обмежують права людини та громадянина.

4. Частину 4 статті 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» пропонується викласти в такій редакції: подав позов, заяву чи скаргу до суду з подібних правовідносин. і на подібних підставах.

5. Запропоновано визначити матеріальні підстави обмеження права на свободу пересування в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» пропонується встановити норми, що забороняють обмеження прав і основних свобод за ознаками проживання в Україні.

6. Обов'язковими нормами, що встановлюють конституційно-правові обмеження прав людини та громадянських прав і свобод, можуть бути: 1) повністю встановлені законом та відповідно до Конституції України; 2) встановлені за конкретних обставин; 3) чітке формулювання в нормативному акті порядку такого обмеження та недопущення неоднозначного тлумачення.

7. Аналіз чинних конституцій іноземних держав показує, що після прийняття Європейської конвенції про захист прав і свобод людини 1950 р. спостерігається тенденція до детального регулювання підстав, цілей і завдань обмеження прав людини і громадянина та свободи; встановлення заборони на прийняття законів, які незаконно обмежують права і свободи людини і громадянина; визначення переліку прав людини та громадянина, які не можуть бути обмежені.

ВИСНОВКИ

У висновку зазначено найважливіші результати дослідження, що визначають значущість роботи, запропоновано теоретичні узагальнення та нові рішення наукових проблем, у тому числі розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо вдосконалення конституційних та громадянських прав і свобод України, які обмежено законом.

Проведене дослідження дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Важливою основою вирішення проблеми реалізації конституційно-правового статусу особи в Україні є нормальна діяльність інституцій, що обмежують права людини, права і свободи громадянина в Конституції та законах, у тому числі підстави, обмеження та встановлення. Вивчення цього явища має велике значення не лише на теоретичному рівні, а й на законодавчому та правоохоронному рівні.

2. Під поняттям «конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина» пропонується розуміти встановлені межі правомірного діяння особи та громадянина (суб'єкта конституційно-правових відносин). конституційно-правовими нормами з метою утримання від посягань на цінності, встановлені Основним Законом України, захищаючи законні інтереси.

3. Можна виділити ознаки конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина: обґрунтування мети їх встановлення; спрямованість обмежень у захисті публічних правовідносин, інтересів конкретної особи, держави, суспільства в цілому; виконання охоронної функції, функції захисту правовідносин, прав і свобод людини і громадянина, інших конституційно-правових цінностей; встановлення обмежень виключно з Основного Закону України та уточнення в чинному законодавстві; не можна порушувати встановлений конституційний принцип гідності та рівності прав кожного перед законом, внесення змін до Основного Закону

України є неприпустимим, якщо зміна передбачає обмеження прав і свобод людей і громадян; неможливість реалізації конкретними суб'єктами конституційно встановленого правового статусу особи в повному обсязі; зменшення обсягу повноважень особи через встановлення обов'язків, заборон, відповідальності, зведення різноманітності поведінки суб'єктів до певного «обмеженого» стану; мотивація до правильної поведінки.

4. Як конституційна система, конституційно-правові обмеження прав і свобод людей і громадян є сукупністю взаємозалежних, взаємопов'язаних, священних і непорушних конституцій і правових норм, що визначають межі правомірної поведінки особи і громадянина як суб'єктів конституційно-правових відносин, обумовлених до змісту наданого права чи свободи, встановлених з метою утвердження та забезпечення прав і свобод інших людей, утримання від посягань на цінності, встановлені Основним Законом України, захисту законних інтересів.

5. Конституція та закони обмежують права і свободи людей і громадян як правову ознаку окремої системи: наявність об'єктивно сформованої, цілісної та відносно ізольованої системи функціонально взаємозалежних і структурно взаємопов'язаних норм конституційного права, які визначають норми конституційного права. межі правомірної поведінки особи і громадянина, підстави встановлення обмежень прав і свобод особи і громадянина, а також випадки, в яких обмеження прав і свобод людини і громадянина (в частині їх зміст) не допускаються; наявність достатньої кількості конституційно-правових норм, що встановлюють конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина, не допускаючи звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (відповідно до їх функцій); наявність системи позитивно закріплених конституційно-правових норм, об'єктивованих у чинному законодавстві та інших галузевих джерелах права, що визначають допустимість встановлення обмежень на підставі Конституції України, що підлягають деталізації законом відповідно до ст. Конституцією України, а також судом відповідно до закону (за його формою).

6. Розвиток конституційно-законодавчих обмежень прав людини та прав і свобод громадянина можна поділити на такі етапи: по-перше, закріплення обмежень релігійної свободи, обмеження права обіймати певні посади тощо. В Конституції Пилипа Орлика 1710 р.; другий - встановлення обмежень індивідуальних громадянських, політичних прав громадян, а також обмеження виборчих прав негромадян, а також допустимість обмежень на підставі спеціального закону про права людини в Конституції РФ. УНР 1918 р.; третій - закріплення конституційно-правових обмежень у конституційних актах радянського періоду (1919 - початок 1990-х рр.) на основі соціалістичної (колективістської) концепції конституційно-правового статусу особи та громадянина; четверте - формування інституту конституційно-правових обмежень крізь призму зарубіжного досвіду та міжнародно-правових актів у сфері прав людини в контексті розробки Концепції нового Основного Закону України та прийняття Конституції України. 28 червня 1996 р., яка закріплювала принцип неприпустимості обмеження прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених його нормами (початок 1990-х років з моменту проголошення Декларації про державний суверенітет України). до середини 90-х років ХХ ст.); п'яте - врахування конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина через врахування практики та правової позиції міжнародно-правових інститутів (1997 р. - до теперішнього часу).

7. Конституційно-правові механізми регулювання, що обмежують права людини та громадянські права і свободи, є комплексним явищем, яке має такі основні характеристики: 1) використання методу імперативного регулювання, формула якого встановлена у ст. ст. 64 Основного Закону України: конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; 2) використання в більшості випадків обов'язкового методу правового регулювання та методу заборон як законодавчо закріпленої потреби правомірної поведінки кожної особи чи громадянина в певних умовах та

обставинах; 3) сукупність норм, що становлять зміст конституційно-правових обмежень прав людини і громадських прав і свобод, базується на відповідних засадах, що визначають загальну основу правових норм, що визначають конституційно-правові обмеження прав людини і громадянських прав і свобод та свободи; 4) встановлення Конституцією та регулювання законами України.

Автор вважає, що конституція та закони, що обмежують права людини, права і свободи громадянина, є частиною конституційно-правових механізмів регулювання, є системою взаємопов'язаних конституцій та інших засобів (цілей, принципів, умов, підстав, форм) обмеження. Суспільно-вигідна поведінка, яка втілена в діях конкретних суб'єктів конституційних відносин у діях суб'єктів, спеціально уповноважених на реалізацію конституційно-правових обмежень, як послідовний і складний процес, спрямований на захист цінностей, встановлюється Основним Законом України.

8. На основі аналізу положень Основного Закону України та наукових розробок визначено формальні та матеріальні причини обмеження прав і свобод людини та суспільства. Основними вимогами до формальних причин є: обсяг невизначених суб'єктів, які застосовують певні обмеження; ясність, стабільність, передбачуваність, доступність та відповідність іншим зобов'язанням за міжнародним правом через процедури. Зміст забезпечення конституційних прав і свобод потребує матеріальної основи.

9. Конституція та закони обмежують права і свободи людей і громадян переважно у таких формах: заборони, обов'язки та відповідальність, а також зміст і обсяг існуючих прав і свобод. Скасування конституційних законопроектів окремої країни свідчить про тенденцію до детального розгляду причин, цілей і завдань, що обмежують права і свободи людей і громадян, заборони ухвалення законів, які незаконно обмежують права і свободи людей і громадян, визначення необмежених права людини та громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головатий С.П. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу: частина третя: права людини (ст. 3 Конституції України). *Право України*. 2015. № 1. С. 13-92.
2. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 38 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Савченко О.А. Правове обмеження прав людини як основа і критерій співвідношення публічних і особистих інтересів. *Право України*. 2006. № 3. С. 26–28.
5. Магда С.О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 22 с.
6. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 16 с.
7. Костецька Т.А. Основні права, свободи людини і громадянина. *Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні: навч. посібник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка*. Київ: Юридична думка, 2008. С. 16-27.
8. Андрієвська О.В. Конституційно-правові обмеження: до поняття категорії. *Юридичні науки: проблеми та перспективи: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22-23 трав. 2015 р.)* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 37-40.

9. Проблеми теорії конституційного права України: монографія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Парламентське вид-во, 2013. 611 с.
10. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ: Ін Юре, 1997. 52 с.
11. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. 463 с.
12. Орзих М.Ф. Право и личность: Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества: монография. Киев; Одесса: Вища шк., 1978. 144 с.
13. Зимовець А.В. Правове регулювання взаємної відповідальності держави та людини (конституційно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 17 с.
14. Конституційне право України: підручник для студ. вищ. навч. закладів / за ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.
15. Члевик О.В. Свобода як категорія конституційного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
16. Крусян А.Р. Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 125-136.
17. Тацій В.Я., Тоика Ю.М. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні. *Право України*. 2001. № 6. С. 3-7.
18. Тодика Ю.М., Тодика О.Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 368 с.
19. Козир О.В. Конституційне право особи на недоторканість житла: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 19 с.
20. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.

21. Скрипнюк О.В. Конституційне право України: Академічний курс: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Ін Юре, 2010. 672 с.
22. Стрекалов А.Є. Обмеження основних прав і свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
23. Сидорець Б.В. Межі розсуду правомірного втручання держави у права людини у демократичному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 67-76.
24. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.
25. Колінко Я.А. Поняття обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного стану. *Юридична Україна*. 2010. № 8. С. 25–31.
26. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
27. Ладиченко В.В. Правовий статус особи і обмеження основних прав. *Держава і право: зб. наук. праць*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 33. С. 17-24.
28. Міщенко І.В. Обмеження права приватної власності на житло: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2008. 18 с.
29. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 50 с.
30. Шаклеин Н.И. Ограничение прав и свобод человека в Российской Федерации: Конституционно-правовые вопросы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 26 с.
31. Шаклеин Н.И. Ограничение прав и свобод человека в Российской Федерации: Конституционно-правовые вопросы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 26 с.

32. Свириденко Г.В. Правомірна поведінка: теоретично-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
33. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. Москва: Изд-во «Юристъ», 2004. 250 с.
34. Басов А.В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 27–33.
35. Мічурін Є.О. Підходи до формування поняття обмежень майнових прав фізичних осіб. *Форум права*. 2007. № 2. С. 151–157. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07meomfo.pdf>.
36. Назаров В.В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 36 с.
37. Рожкова Г., Перникоза С., за ред. Батчаєва В. Звіт за березень–липень 2020 року. Київ: Асоціація УМДПЛ, 2020. 26 с.
38. Юридичні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини в умовах COVID-19: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, м. Харків, 22 черв. 2021 р. НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2021. 124 с.
39. Актуальні питання діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 лют. 2021 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2021. 348 с.
40. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. Москва: Изд-во «Юристъ», 2004. 250 с.
41. Андрієвська О.В. Генезис інституту конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2016. № 1. С. 84-88.
42. Губар О. Систематизація принципів концепції прав людини. Антропологія права: філософський та юридичний виміри: (стан, проблеми,

перспективи): матеріали Третього Всеукраїнського круглого столу (Львів, 23-24 листопада 2007 р.). Львів, 2008. С. 110-124.

43. Всеобщая декларация прав человека (от 10 декабря 1948 года): Организация Объединенных Наций. Офиц. отчеты первой части третьей сессии Ген. Ассамблеи. А/810. С. 39 – 42.

44. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року. *Голос України*. 2000. квіт. № 74

45. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 6 квітня 2000 року. *Офіц. вісник України*. 2000. № 17 (12. 05. 2000). Ст. 691.

46. Єськов С.В. Контроль та нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності: [навч. посібник]. [С.В. Єськов, В.О. Черков, М.Ю. Черкова]; за заг. ред. Ю.М. Грошевого. Луганськ: ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 176 с.

47. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

48. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 жовтня 1950 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

49. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина / за ред. Ю.С. Шемчушенка. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2008. 252 с.

50. Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 21 с.

51. Історія конституційного законодавства України: зб. документів / упоряд. В.Д. Гончаренко. Харків: Право, 2007. 256 с.

52. Волощенко О.М. Право монастирської земельної власності на Лівобережній Україні (середина XVII – остання чверть XVIII ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 22 с.

53. Конституція УНР від 29.04.1918 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>.

54. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина / за ред. Ю.С. Шемчушенка. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2008. 252 с.
55. Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблема обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) та ін. Львів: Астрон, 2001. Серія І. Вип. 3. 108 с.
56. Стрижак А.А. Виборче право в Україні: історія та сучасність. Київ: Логос, 2012. 447 с.
57. Танцюра В.І. Політична історія України: навч. посібник. 2-ге вид., допов. Київ: Академвидав, 2008. 552 с.
58. Мельник Р. І. Кримінально-правова характеристика завідомо незаконних затримання, приводу, арешту та тримання під вартою (ст. 371 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 36 с.
59. Документ Копенгагенського совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ от 29.06.1990 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_082
60. Домрин А. Институт чрезвычайного положения в зарубежных странах. *Международная жизнь*. 1993. № 5/6. С. 148-156.
61. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 29. Ст. 267.
62. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

63. Кондратов Д. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.

64. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

65. Мануляк Є.Й. До питання про генезу і поняття прав людини. Збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки». Вип. 16. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 30–35.

66. Братасюк М.Г. Сучасна концепція прав людини: методологія дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 4. Т. 1. С. 36–40.

67. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.

68. Самович Ю.В. О формировании политико-правовых концепций прав человека. *Культура і общество: Интернет-журнал МГУКИ*. Моск. гос. ун-т культуры и искусств. Москва. МГУКИ, 2006. № гос. регистрации 0420600016. URL: <http://www.e-culture.ru/Articles/2006/Samovitch.pdf>

69. Крук О. Проблемні питання реалізації демократичних прав і свобод людини. *Право України*. 2007. № 5. С. 20–24.

70. Рабінович П.М. Загальна теорія права та держави: стан, тенденції. *Право України*. 2012. № 3–4. С. 364–374.

71. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: дис. кан. юрид. наук: 12.00.12. Л., 2007. 288 с.

72. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – этогуманізм. *Сумерки богів*. М., 1989. С. 319–344.

73. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. *Мир философии: Книга для чтения*. Москва. Политиздат, 1991. Ч. 2. Человек. Общество. Культура. С. 71–76.

74. Бердяев Н.А. Проблема человека (К построению христианской антропологии). URL: <http://www.vehi.net/berdyaev/chelovek.html>.

75. Хартия Европейского Союза об основных правах: комментарий / под ред. С.Ю. Кашкина. Москва. Юриспруденция, 2001. С. 78.

76. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. N 2135-ХІІ (у редакції від 12 квітня 2014 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

77. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08>.